Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

તંત્રી

ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ

ACHARYA SRI KAILASSAGARSURI GYANMANDIR
SHREE MAHAVIR JAIN ARADHANA KENDRA
Koba, Gandhinagar - 382 007.
Ph. : (079) 23276252, 23276204-05
Fax : (079) 23276249

વર્ષ ૯] ક્રમાંક ૯૯ [અંક ૩

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

॥ अर्हम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित

श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

वर्ष ९	વિક્રમ સં. ૨૦૦૦ : વીરનિ. સં. ૨૪૭૦ : ઇસ્વીસન ૧૯૪૩	क्रमांक
अंक ३	માગસર વદિ ૪ : બુધવાર : ડીસેમ્બર ૧૫	९९

વિષય–દર્શન

૧	'अनेकान्त' ना सम्पादकनो वधु प्रचार	तंत्रीस्थानेथी	६९
૨	અનુપમ ધર	પૂ. મુ. મ. શ્રી. રામવિજયજી	૭૧
૩	નિહ્નવવાદ	પૂ. મુ. મ. શ્રી. ધુરંધરવિજયજી	૭૩
૪	દર્શનોની ગણના અને ઘટના	શ્રી. પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા	૭૭
૫	શ્રી વિજયસિંહસૂરિ–સ્વાધ્યાય	પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયયતીન્દ્રસૂરિજી	૮૪
૬	મૌન એકાદશીનો અપૂર્વ પ્રભાવ	પૂ. મુ. મ. શ્રી. સુશીલવિજયજી	૮૫
૭	पूज्यताका विचार	पू. मु. म. श्री. विक्रमविजयजी	९०
૮	આરાધનાનું વિશેષ સાહિત્ય	શ્રી. પં. લાલચંદ્ર ભગવાન ગાંધી	૯૩
૯	ज्योतिषकरंडका 'लग्न' और म. म. डॉ. आर. शामशास्त्री	श्री. भा. रं. कुलकर्णी	९५
૧૦	કવિ શ્રી લાવણ્યસમયવિરચિત શ્રી. અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથનો છંદ	શ્રી. સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ	૯૭

આગામી અંક પૃ. ૯૪: લેખો માટે આમંત્રણ પૃ. ૧૦૦: નવી મદદ સમાચાર : ૧૦૦ ની સામે.

સૂચના–આ માસિક અંગ્રેજી મહિનાની પંદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે. તેથી સરનામાના ફેરફારના ખબર બારમી તારીખે સમિતિના કાર્યાલયે પહોંચાડવા.

લવાજમ—વાર્ષિક–બે રૂપિયા : છૂટક ચાલુ અંક–ત્રણ આના

મુદ્રક : નરોત્તમ હ. પંડ્યા; પ્રકાશક : ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ; પ્રકાશનસ્થાન શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ. મુદ્રણસ્થાન : સુભાષ પ્રિન્ટરી, મીરજાપુર રોડ, અમદાવાદ.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

॥ वीराय नित्यं नमः ॥

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

વર્ષ ૯] ક્રમાંક ૯૯ [અંક ૩

'अनेकान्त'ना संम्पादकनो वधु प्रचार

[तंत्रीस्थानेथी]

'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ'ના ગયા અંકમાં '**वीरशासन-जयन्ती-उत्सव**' અંગે અમે લખેલ નોંધ વાંચ્યા પછી, '**अनेकान्त**' માસિકના સંપાદક મહાશયે '**अनेकान्त**'ના વર્ષ છઠ્ઠાના ચોથા કિરણમાં, જેને તેઓ '**સણસણતી**' કહેવા લલચાય એવી એક લાંબી નોંધ પ્રગટ કરી છે. આ નોંધમાં તેમણે અમને શિખામણ આપવાના બહાને બની શકે તેટલાં વધુ કડવાં વેણો સંભળાવીને, શ્વેતાંબરોને અનેક પ્રકારની વાતો અને ટીકાઓ સંભળાવવાનો એક વધુ પ્રસંગ સાધ્યો હોય એમ લાગે છે.

અમને તો આ નોંધ વાંચીને જરાય નવાઈ કે દુઃખ નથી થયાં; ઉલટું એણે તો ગયા અંકમાં અમે લખેલ નોંધના આશયને વધુ વાજબી ઠરાવ્યો છે, એટલા પૂરતા અમને તો હર્ષ જ થયો છે. '**अनेकान्त**'ની આ નોંધ વાંચ્યા પછી જે કોઈના મનમાં અમારા લખાણના વાજબીપણા વિષે લેશ પણ શંકા હશે તે પણ દૂર થઈ જશે, એટલે અંશે એ નોંધ અમારા માટે ઉપયોગી જ કહી શકાય. એટલે '**अनेकान्त**'ની એ નોંધ પ્રત્યે રોષ કરવાનું અમારે કશું કારણ નથી.

ઉપરથી સ્થિર અને સ્વચ્છ જણાતા પાણીની નિર્મળતા તપાસી જોવા કોઈ એકાદ કાંકરી એમાં નાખી જુએ, અને એ કાંકરી નાખતાંની સાથે એ સ્વચ્છ જણાતા જળના તળિયેથી કાદવ-કીચડ ઉપર તરી આવે અને એ જળનું સાચું સ્વરૂપ પ્રગટ કરી દે તો તેમાં કાંકરી નાખનારનો શો દોષ ગણી શકાય? આ પ્રસંગ પણ એવો જ બન્યો છે. '**अनेकान्त**'ના છઠ્ઠા વર્ષના બીજા કિરણમાં પ્રગટ થયેલ '**वीरशासनकी उत्पत्तिका समय और स्थान**' શીર્ષક સંપાદકીય નોંધ વાંચ્યા પછી અમને લાગ્યું કે '**अनेकान्त**'ના આ પ્રચાર સામે શ્વેતાંબરોએ જાગ્રત થવું જોઈએ, અને તેથી અમે એક નોંધ ગયા અંકમાં પ્રગટ કરી. અને એ નોંધે '**अनेकान्त**'ના સંપાદકનું અંદરનું સ્વરૂપ વધુ સ્પષ્ટરૂપે પ્રગટ કર્યું, જે '**अनेकान्त**'ના છેલ્લા અંકની સંપાદકીય નોંધ ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

'**अनेकान्त**'ના સંપાદક અને બીજા સૌ કોઈ જાણે છે કે—'વીરશાસન-જયંતી-ઉત્સવ' માટે '**अनेकान्त**'માં કેટલાય વખતથી પ્રચાર થતો હોવા છતાં, અમે અમારા પત્રમાં એ સંબંધી એક પણ અક્ષર લખ્યો નથી. પણ જ્યારે અમને લાગ્યું કે એ પ્રચાર કરવામાં '**अनेकान्त**'ના સંપાદક, ભગવાન મહાવીરસ્વામીની કેવળજ્ઞાન પછીની પ્રથમ દેશના સંબંધી શ્વેતાંબરીય

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

માન્યતા માટે, 'जीको लगती हुई मालूम नहीं होती'–જીવને ગમે એવી નથી લાગતી–એમ લખીને એ માન્યતાને ગેરવાજબી ઠરાવવા, અને જે આગમો શ્રીજિનેશ્વરદેવપ્રરૂપિત અને ગણુધરરચિત છે તે શ્વેતાંબરીય આગમો માટે–'देवर्द्धिगणिके श्वेताम्बरीय आगम'–દેવર્દ્ધિગણિના એટલે કે દેવર્દ્ધિગણિએ રચેલા શ્વેતાંબરીય આગમ–એમ લખીને એ આગમો ગણુધરરચિત નથી એમ ઠરાવવા સુધી આગળ વધી ગયા છે, ત્યારે જ અમે અમારા ગયા અંકમાં એ સંબંધી નોંધ પ્રગટ કરી છે.

વિશેષ ખૂબીની વાત તો એ છે કે જે લેખમાં 'अनेकान्त' ના સંપાદક શ્વેતાંબરોને પોતાનો નજીવો મતભેદ બાજૂએ મૂકી 'वीरशासन-जयन्ती-उत्सव' માં ભાગ લેવાનું સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરી તેમને આમંત્રણ આપે છે, અને તેમના સહયોગની આશા રાખે છે તે જ લેખમાં તેમણે, ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે, શ્વેતાંબરીય માન્યતાને ખોટી ઠરાવવાનો અને શ્વેતાંબરીય આગમો ગણુધર-રચિત નથી એમ ઠરાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. અમુક ઘટના વિષયક એકબીજા સંપ્રદાયની ભિન્નભિન્ન માન્યતા સંબંધી ચર્ચા જ કરવાની હોય તો તે સાવ નીરાળી વાત ગણાય. અને તેવે પ્રસંગે તે સંબંધી યોગ્ય ઉત્તર પણ આપી શકાય. પણ જ્યાં મતભેદને બાજૂએ મૂકીને સહકાર કરવાની વાત કરવામાં આવતી હોય, ત્યાં આવી ચર્ચાને કઈ રીતે અવકાશ હોઈ શકે એ જ સમજી શકાતું નથી. આમ છતાં 'अनेकान्त' ના સંપાદકને પોતાનું લખાણ સમયસરનું અને વાજબી જ લાગતું હોય તો શ્વેતાંબરોના સહકારની તેમની આશા સફળ ન થઈ શકે એ નિશ્ચિત છે.

પોતાને ત્યાંના કોઈ પ્રસંગે એક માણુસ બીજા માણુસને આમંત્રણ મોકલે, અને એ આમંત્રણુપત્રિકામાં જ સ્પષ્ટ રૂપે પોતાની વચ્ચેના વિરોધની વાત ચર્ચે, પોતાની વાત સાચી હોવાનો અને બીજા માણુસની વાત ખોટી હોવાનો ફેંસલો આપે અને એ બીજા માણુસના વડવાઓ સુદ્ધાં ઉપર ટીકા કરવાનું ન છોડે–અને આ બધું કરવા છતાંય એ આમંત્રણુનો સ્વીકાર થશે અને બીજો માણુસ સહકાર આપશે એવી આશા રાખે–એના જેવી જ 'अनेकान्त' ના સંપાદક મહાશયની આ વાતો લાગે છે.

અમને તો ચોક્કસ લાગે છે કે–સહકાર મેળવવાની આશાથી લખેલ પોતાની નોંધમાં 'अनेकान्त' ના સંપાદકે શ્વેતાંબરો વિરુદ્ધની જે વાતો લખી છે અને હજુ પણ છૂટથી લખે જાય છે, તેનાં અસમયોચિતતા અને ગેર-વાજબીપણું, આજે નહીં તો કાલે પણ, જ્યારે તેમને સમજાશે ત્યારે તેમને પોતાની કલમ પ્રત્યે અફસોસ થયા વગર નહીં રહે.

શ્વેતાંબર આગેવાનો કે વિદ્વાનોના નામે 'अनेकान्त' ના સંપાદક જે પ્રચાર કરી રહ્યા છે તે સંબંધી સત્ય પણ અમે સમયે પ્રગટ કરી શકીશું એવી આશા છે.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

અ નુ પ મ ઘ ર

[નવ તત્ત્વની તાત્ત્વિક વિચારણા રજૂ કરતું એક રૂપક]

લેખક–પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી રામવિજયજી [પૂ. આ. મ. વિજયઅમૃતસૂરિજીશિષ્ય]

[૧] પ્રમાદી જીવ

એક મોટી નગરીમાં એક દર્શનીય ઘર છે, જો કે ચાલુ સ્થિતિમાં તો તે જોવું પણ ગમે નહિ એવું છે. તે ઘરમાં ઘણાં બારી–બારણાં છે. તેની આજુબાજુમાં સારું ને નરસું બંને પ્રકારનું વાતાવરણ છે. તે બંને પ્રકારના વાતાવરણની અસર તે ઘરને અને તેના માલિકને થયા કરે છે. ઘરનો માલિક તે વાતાવરણને દૂર કરવા ચાહે તો તેમ કરવા સમર્થ છે, છતાં ઘણા કાળથી એવા ને એવા જ વાતાવરણમાં રહેવા ટેવાઈ ગયો છે. તેથી સજ્જનો અને સારા ઘરમાં વસતા લોકો તેની આવી સ્થિતિ જોઈને કહે છે કે: "આ કેટલો પ્રમાદી ને આળસુ છે કે જાણી જોઈને દુઃખી થાય છે, ને આટલા મોટા ઘરમાં તેને વાપરવાને બહુ જ ઓછી જગ્યા મળવા છતાં બીજાં બારી–બારણાંનો ભાગ સાફ કરી તે બંધ કરતો નથી. ગમે ત્યાં દષ્ટિ નાંખો તો ધૂળના મોટા ઢગલા સિવાય અન્ય કંઈ ત્યાં દેખવામાં જ નથી આવતું". આ રીતે ક્રમેક્રમે તે ઘરમાં જે કંઈ શોભા કે સુંદરતા હતી તે સર્વ ધૂળથી ઢંકાઈ ગઈ. જો કે કુદરતી વાયુથી તે ઘરમાંથી કેટલોક કચરો ઊડી ગયો છે એટલે તે ઘણાનાં જોવામાં આવે છે, પણ પહેલાં તો વિશિષ્ટ જ્ઞાની સિવાય એ ઘરની કોઇને ખબર પણ ન હતી. આ સજ્જન પુરુષો કરુણાથી કોઈ કોઈ વાર તેને તેની ગાઢ નિદ્રામાંથી જગાડી ઘરની સંભાળ લેવા ને સાફસુફ કરવા પ્રેરણા કરતા હતા ને કરે છે. સજ્જનોના ખૂબ કહેવાથી થોડુ તે ઘણું ઘરને વાળે–ઝુડે છે. પણ પાછો નિદ્રા ને પ્રમાદમાં મશગૂલ બની પડી રહે છે.

[૨] અજીવની સહાય

હવે આપણે તેની આજુબાજુનું ને ઘરનું થોડું વાતાવરણ તપાસીએ. ત્યાં તેને ચાલવાને માટે એક કુદરતી યંત્ર સહાય કરે છે. જો તે યંત્ર ન હોય તો તેનામાં ચાલવાની શક્તિ છતાં પણ તે ચાલી શકે નહીં. એ જ પ્રમાણે તેને બેસવાને માટે એક યંત્ર સદાને માટે ત્યાં ચાલુ છે. તેને રહેવા માટે ને વસ્તુઓ રાખવા માટે જગ્યા. અવકાશનો તો કોઇ સુમાર જ નથી. નવી નવી મનોજ્ઞ ને અમનોજ્ઞ ચીજો પણ ઘણી છે. તે ચીજો કેટલાં કાળની જૂની છે, તે સર્વ સમજાવવા ઘડિયાળ પણ ત્યાં છે. ત્યાં ને તેની આજુબાજુ કાળા–લાલ–લીલા–પીળા ને સફેદ રંગવાળા, સુગંધી ને દુર્ગન્ધી, ખાટા–ખારા–મીઠા–કડવા ને કસાયેલા, કોઇ ભારે તો કોઇ હલકા, કોઇ ચીકણા તો કોઈ લુખ્ખા, કોઈ કોમળ તો કોઇ ખડબચડા, કોઇ ઠંડા તો કોઈ ગરમ પદાર્થોની લેવડદેવડ મોટા પ્રમાણમાં થયા કરે છે. આ સર્વની અસર તેના માલિકને થાય છે. કોઈ વખત ત્યાં મોટા અવાજો … નો કોઈ વખત શાંત વાતાવરણ રહે છે, કોઇ વખત પ્રકાશ હોય છે તો કે … આકુલવ્યાકુલ કરી મૂકે છે. કોઇ વખત તાપ હોય છે તો કોઈ વ… સદાકાળ ત્યાં આવું ને આવું વાતાવરણ ચાલુ રહ્યા જ કરે છે.

[૩–૪] પુણ્ય–પાપનો પ્રભાવ

ત્યાં વસતા અન્ય લોકો તે ઘરનાં માલિકને કોઈ વખત કુલ… નીચકુલનો કહે છે. કોઇ વખત તેનામાં માનવતા છે એમ કહે

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

છે એમ પણ કહે છે. કોઇ તેને દેવ કહે છે, કોઇ નારકી કહે છે, કોઇ એકેન્દ્રિય કહે છે તો કોઇ પંચેન્દ્રિય કહે છે. વળી કોઈ લંગડો-લુલો-બેરો-આંધળો કહે છે, તો કોઇ સારો કહે છે, કોઈ બળવાન કહે છે તો કોઈ નિર્બલ કહે છે. એ રીતે તેને માટે રૂપવાન, કાળા કોલસા જેવો, દુર્ગંધી શ્વાસવાળો, કમળ જેવી સુગંધવાળો, કોયલ જેવા કંઠનો, યશસ્વી, અપયશનો ભાગી, સૌભાગ્યવાળો, દુર્ભાગી, જ્ઞાની, અજ્ઞાની, નિર્વિષય, કંજુસ દાનેશ્વરી, ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ તેની કરણી પ્રમાણે તેને માટે લોકો બોલ્યે જ જાય છે.

[૫] કચરાનાં દ્વારો : આશ્રવ

તે ઘરની ચાર દિશામાં મોટાં મોટાં બારણાંઓ છે. એક દિશામાં પાંચ બારણાં છે, તેમાંનું બીજું બારણું બહુ જ મજબુત ને બંધ કરવું અત્યંત કઠિન છે. બીજી દિશામાં ચાર દ્વાર છે, તેમાં પ્રથમ દ્વાર ઘણું ઉગ્ર છે, બીજું ઘણું ઉંચું છે, ત્રીજું વાંકુચુંકુ છે ને ચોથું ઘણું જ ગહન છે. તે પણ બંધ કરવું મુશ્કેલ છે. ત્રીજી દિશામાં પાંચ દ્વાર લગભગ સરખાં છે, છતાં ચોથું દ્વાર ઘણું ભયંકર ગણાય છે. ચોથી દિશામાં ત્રણ દ્વાર છે, તેમાં ત્રીજું દ્વાર બંધ કરવું ભારે છે. ઉપર છાપરામાં નાનામોટા પચીશ છિદ્રો છે, તે સર્વમાંથી સારી નરસી રજ ભરાયા જ કરે છે તે ઘરના માલિકને સુખી કે દુઃખી કરે છે.

[૬] કચરાની જમાવટ : બંધ

જે કચરો ત્યાં પડયો છે તથા નવો આવે છે તે સર્વ ચાર જાતિના હોય છે. કોઈ શુભ સ્વભાવનો ને કોઇ અશુભ સ્વભાવનો, કોઇ થોડા કાળ પછી ખરી જનારો તો કોઈ લાંબે કાળે ખરનારો, કોઇ તિવ્રપણે સુખ-દુઃખ ઉત્પન્ન કરે તો કોઇ મંદ પણે, કોઇમાં થોડા અણુ હોય છે તો કોઇમાં વધારે હોય છે. આ રીતે એ ઉઘાડા બારણાઓમાંથી આવતો કચરો એ ઘરમાં જમાવટ કર્યે જ જાય છે.

[૭] આશ્રવનાં દ્વારોની કળો : સંવર

તે બારણાંઓ સહેલાઇથી બંધ કરી શકાય તે માટે દરેક બારણા પાસે કળ ગોઠવવામાં આવી છે. બધી થઇને સત્તાવન કળો છે. તે સત્તાવન કળોમાં મુખ્ય છ કળો છે. તેમાં પહેલી મોટી કળની પાંચ ઉપકળો છે, બીજીની ત્રણ ઉપકળો છે, ત્રીજીની બાવીશ છે, ચોથીની દશ છે, પાંચમીની બાર ઉપકળો છે. તેમાંથી કેટલી કળો તો એવી છે કે એક દબાવવાથી ચારે દિશાનાં બારણાંઓ ટપોટપ બંધ થઈ જાય. ઘણા ઘરવાળા આ કળના પ્રતાપે જ ઘરમાં આવતી રજ બંધ કરે છે. વિવક્ષિત ઘરના માલિકને કળનાં જાણકારોએ ઘણી વખત તે કળો બતાવીને તેનો ઉપયોગ કરતાં શિખવ્યું છે. છતાં પ્રમાદવશ તે ભૂલી જાય છે. ફરી ફરી પણ દયાળુ જ્ઞાની પુરુષો તેને સચેત કર્યા કરે છે.

[૮] કચરાની સાફસુફી: નિર્જરા

તે ઘરમાં ભરાયેલ રજને સાફ કરવા માટે બાર સાવરણી રાખવામાં આવી છે. તેમાં કેટલીક સાવરણીનો પ્રભાવ એવો છે ઘરમાં નિબિડ થઇ ગયેલ અને કોઇથી પણ કોઈ પણ ઉપાયે ન નિકળી શકે એવા કચરાને પણ તે ક્ષણવારમાં ઝાડી નાંખે છે, દૂર કરે છે. કોઇ તો ત્યાં ને ત્યાં તેને બાળી ભસ્મ કરીને ઉડાડી મૂકે છે. કોઇ વખત તે સાવરણીનો ઉપયોગ કરતાં ન આવડે તો ઘરમાં કચરો વધુ પણ ભરાય જાય છે. બારણાં બંધ કર્યા વગર પણ વાળવામાં આવે તો કચરો વધારે પણ ઊડે. આ બધું શિક્ષણ સજ્જન જન વારંવાર આપે છે.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

[૯] કચરાનો સર્વથા નાશ: ઘરની સર્વાંગશુદ્ધિ: મોક્ષ

કેટલાએક ઘરવાળા આ સર્વ કચરાને દૂર કરી પરમ શાંતિને પામ્યા છે ને પામે છે. તે સર્વ કચરાને દૂર કરનાર માણસ આ પ્રમાણે દશ ગુણવાળો હોવો જોઇએ. મનુષ્ય હોય પંચેન્દ્રિય–ત્રસ–ભવ્ય–સંજ્ઞિ, સંપૂર્ણ ચારિત્રી, અચળ સમ્યકત્વવાળો, અનાહારિ, કેવળજ્ઞાન ને કેવળદર્શનવાળો. આટલા ગુણવાળો ઘરનો માલિક ગમે તે સ્થિતિમાં હોય તો પણ સર્વ કચરાને દૂર કરી ઘરને સર્વથા શુદ્ધ કરી શકે છે. આવા માલિકની પંદર સ્થિતિ બતાવી છે.

સમજૂતી

આ નવ તત્ત્વનું રૂપક આ પ્રમાણે સમજવું:-(૧) ઘર અને ઘરનો માલિક તે અભેદ દૃષ્ટિએ જીવ. (૨) ઘર અને તેમાં રહેલ યંત્રો, અવકાશ, સમય અને વસ્તુઓ, તે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, કાળ ને પુદ્ગલાસ્તિકાયરૂપ અજીવ છે. (૩–૪) ઘરના માલિયને કોઇ સારો નરસો વગેરે કહે છે ને તે શુભાશુભ વેદે છે તે પુણ્ય ને પાપ છે. (૫) તે ઘરમાં બારણાં છે તે આશ્રવ છે. (૬) ચાર પ્રકારે સર્વ કચરો ત્યાં ભેગો થાય છે તે બંધ છે. (૭) બારણાંઓ બંધ કરવાની કળો તે સંવર છે. (૮) સાવરણી સ્વરૂપ નિર્જરા છે. અને (૯) સર્વ કચરો દૂર કરી પરમ શાંતિ મળે છે તે મોક્ષ છે.

આ પ્રમાણે નવતત્ત્વનું સ્વરૂપ એક વ્યક્તિને આશ્રીને ઘટાવ્યું છે તે યથાર્થ સ્વરૂપ સર્વ માટે સમજવાનું છે. તે સમજી સર્વ જીવો શુભ વર્તન કરે ને કર્મનાં બંધનોથી મુક્ત થાય એ જ અભિલાષા છે.

जीवाइ नव पयत्थे, जो जाणइ तस्स होइ सम्मत्तं ।
भावेण सद्दहन्तो अयाणमाणेवि सम्मत्तं ॥ १ ॥

જીવ વગેરે નવ પદાર્થોને જે જાણે છે તેને સમ્યકત્વ હોય છે. અને તે ન જાણતો હોય પણ ભાવથી શ્રદ્ધા પૂર્વક માનતો હોય તેને પણ સમ્યકત્વ હોય છે.

નિહ્નવવાદ

લેખક:—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ધુરંધરવિજયજી

(ક્રમાંક ૯૭ થી ચાલુ)

સાતમા નિહ્નવ: શ્રી ગોષ્ઠામાહિલ
(જીવ અને કર્મના સમ્બન્ધમાં વિપરીત દૃષ્ટિવાળા)

(૩)

પૂજ્ય શ્રી વજસ્વામીજી પાસે અભ્યાસ કરતાં ઘણો સમય ગયો એટલે માતા-પિતાની પ્રેરણાથી ફલ્ગુરક્ષિતજી આર્યરક્ષિતજીને બોલાવવા માટે આવ્યા ને દશપુર પધારવા આગ્રહ કર્યો.શ્રી આર્યરક્ષિતજીએ જણાવ્યું–'જો તને મારા ઉપર સ્નેહ હોય તો તું અહીં રહી જા.' પણ દીક્ષા લીધા વગર ત્યાં રહી શકાય નહીં એટલે શ્રી ફલ્ગુરક્ષિતજી દીક્ષા ગ્રહણ કરી ત્યાં રહ્યા અને વારંવાર દશપુર પધારવા વિનતિ કરવા લાગ્યા. શ્રી આર્યરક્ષિતજી મહારાજે પૂજ્ય શ્રી વજસ્વામીજીને પૂછ્યું: 'ભગવન્, મારે હવે કેટલું અધ્યયન બાકી છે?'

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

તેઓશ્રીએ કહ્યું. 'વત્સ ! બિન્દુ જેટલું થયું છે અને સાગર જેટલું અવશિષ્ટ છે.' શ્રી આર્યરક્ષિતજી ધ્યાન પૂર્વક ભણવા લાગ્યા, પણ મન દશપુર જવા ઉત્સુક થયું હતું. ફરી એક વખત પૂછયું. શ્રી વજ્રસ્વામીએ વિચાર્યું કે બાકી શ્રુત મારામાં જ રહી જવાનું છે. આથી વિશેષ આ ગ્રહણ કરી શકે તેમ નથી. એટલે તેઓશ્રીએ રજા આપી. એટલે શ્રી આર્યરક્ષિતજી, પોતાના બન્ધુ વગેરે કેટલાએક મુનિઓ સાથે, પાટલિપુર નગરમાં શ્રી તોસલિપુત્ર આચાર્ય મહારાજ પાસે પધાર્યા. આચાર્ય મહારાજને તેમના શ્રુતજ્ઞાનથી આનન્દ થયો, પોતાના પટ્ટ પર શ્રી આર્યરક્ષિતજીને સ્થાપન કરી તેઓશ્રી સ્વર્ગ પધાર્યા. પછી શ્રી આર્યરક્ષિતજી, વિહાર કરી દશપુર પધાર્યા. તેઓશ્રીના આગમનના સમાચાર શ્રી ફલ્ગુરક્ષિતે માતાપિતાને જણાવ્યા. સર્વ સમ્બન્ધિઓ વન્દન માટે આવ્યા અને આનન્દિત થયાં. તેઓશ્રીના પિતાએ સાંસારિક વાતો કરીને વિવાહ માટે આગ્રહ કર્યો. તેમને સમજાવતા શ્રી આર્યરક્ષિતજી બોલ્યા—

...तात ! त्वं मोहवातकी । वाहीक इव शास्त्राणां, भारं वहसि दुर्धरम् ॥
भवे भवे पिता माता, भ्राता जामिः प्रिया सुता ।
तिरश्चामपि जायन्ते, हर्षस्तद्धेतुरत्रकः ॥

પિતા, તમે મોહથી વિહ્વલ થયા છો. મજૂરની માફક જ શાસ્ત્રોનો ન ઉચકી શકાય એવો બોજ વહન કર્યો છે. માતા પિતા ભાઈ ભગિની સ્ત્રી કુટુમ્બ તિર્યંચોને પણ ભવોભવમાં થાય છે. તેથી કયો આનન્દ છે ?)

ઇત્યાદિ ઉપદેશ આપી સર્વેને દીક્ષા આપી. માતા પ્રવર્તિની થવાં, પિતા સોમદેવને બ્રાહ્મણધર્મના ચિર સંસ્કાર હતા, તેથી દીક્ષામાં પણ તેઓ કચ્છ (કાછડી), પાદુકા (લાકડાની ચાખડી), છત્ર, જનોઇ વગેરે છૂટ લઈ રાખતા હતા.

શ્રી આર્યરક્ષિતજીએ બાળકોને શિખડાવ્યું. બાળકો સર્વ સાધુઓને વંદન કરી, વૃદ્ધ મુનિ પાસે આવી કહેતા કે 'છત્રીવાળા મહારાજને કોણ વન્દન કરે ?' વૃદ્ધ મુનિએ વન્દનિક થવા માટે અનુક્રમે છત્ર પાદુકા જનોઈ આદિનો ત્યાગ કર્યો. છેવટ બાળકો કહેવા લાગ્યા કે 'અમે કાછડીવાળા મહારાજને નહીં વાંદીએ.' વૃદ્ધ મુનિએ શ્રી આર્યરક્ષિતજી પાસે જઇને કહ્યું કે 'મને ન વાંદે તો કાંઇ નહિ, પણ હું કાછડી કાઢી નાગો નહીં થાઉં.'

એકદા ગચ્છમાં કોઈ મુનિ કાળધર્મ પામ્યા. તેમને ગામ બહાર સાધુઓ જ લઈ જતા. તે સમયે એવી પ્રવૃત્તિ હતી. શ્રી આર્યરક્ષિતજી મહારાજે સાધુને ગામ બહાર લઈ જવામાં મહાન લાભ બતાવ્યો. સાથે માર્ગમાં ઉપદ્રવ પણ થાય છતાં રસ્તામાં તેને મૂકી દેવાય નહી, માર્ગમાં. મૂકવાથી મહાપાપ લાગે, ઇત્યાદિ કહ્યું. તેમના આ અસરકારક વકતવ્યથી વૃદ્ધ મુનિ લઈ જવા તૈયાર થયા. લઇને ચાલ્યા. ભરબજારમાં આવ્યા ત્યારે બાળકોએ આવી કાછડી કાઢી નાખી અને ચોળપટ્ટો પહેરાવી કન્દોરો[1] બાંધી દીધો. વૃદ્ધ મુનિએ એ સર્વ સહન કર્યું, ને ચલિત થયા વગર મુનિના મૃતકને નગર બહાર લઇ જઈ પરઠવ્યું. ઉપાશ્રય આવ્યા ત્યારે શ્રીઆર્યરક્ષિતજી મહારાજે ખૂબ આશ્વાસન આપ્યું ને કહ્યું કે 'આ લ્યો મોટું વસ્ત્ર–ચોળપટ્ટો કાઢી નાખો,' વૃદ્ધ મુનિએ કહ્યું. 'થવાનું હતું તે થઈ ગયું. ભરબજારમાં હું નગ્ન થયો. હવે શું ? હવે તો જે છે એ જ ઠીક છે.'

1 સાધુઓમાં ત્યારથી કંદોરો બાંધવાની પ્રવૃત્તિ થઇ, એવી પરંપરા છે.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ત્યારથી સર્વ સાધુની માફક તેઓ વેષ ધારણ કરવા લાગ્યા, છતાં તેમને ભિક્ષા માંગવામાં શરમ લાગતી હતી. પિતા મુનિધર્મના એ આચરણથી વંચિત રહે એ શ્રીઆર્યરક્ષિતજી મહારાજને ઠીક નહોતું લાગતું. માટે એક વખત તેમણે મુનિઓને શિખડાવ્યું કે 'તમારે વૃદ્ધ મુનિને આહાર માટે મંડલીમાં ન બોલાવવા.' ઇચ્છા વગર કચવાતે મને મુનિઓએ સ્વીકાર્યું ને શ્રીઆર્યરક્ષિતજી મહારાજ ત્યાંથી વિહાર કરી ગયા. વૃદ્ધ મુનિને બે દિવસના ઉપવાસ થયા. બે દિવસે શ્રીઆર્યરક્ષિતજી મહારાજ પાછા આવ્યા. વૃદ્ધ મુનિએ ફરિયાદ કરી. મહારાજે મુનિઓને ખૂબ ઠપકો આપ્યો. મુનિઓએ કહ્યું: 'આપશ્રીના ગયા પછી અમને બિલકુલ ગમતું નહોતું, અમારું મન અસ્વસ્થ હતું તેથી અમે ભૂલી ગયા. અપરાધ ક્ષમા કરો.' આચાર્ય મહારાજે વૃદ્ધ મુનિને કહ્યું કે 'એવી પરાધીન વૃત્તિથી સર્યું. લાવો હું ગોચરી લાવી આપું.' એમ કહી ઝોળી–પાત્રાં તૈયાર કર્યાં. સહસા વૃદ્ધ મુનિ બોલી ઊઠયા. 'આપ રહેવા દ્યો. હું લઈ આવું.' આચાર્ય મહારાજે તેમને જવા દીધા. ગૃહસ્થને ત્યાં ગયા. શરમથી આગળના દરવાજેથી ન જતાં પાછળના દ્વારે અન્દર ગયા. ધર્મલાભ દીધો. શ્રાવકે પૂછયું. 'મહારાજ! પાછલે બારણે કેમ પધાર્યા?' તેમણે ઉત્તર આપ્યો. 'લક્ષ્મી કોઈ પણ દ્વારેથી પ્રવેશ કરે છે. તે કંઇ આગળ–પાછળનો વિચાર કરતી નથી.' જવાબથી શ્રાવકને આનંદ થયો. ગોચરીમાં બત્રીશ મોદકનો લાભ મળ્યો. આચાર્ય મહારાજે પ્રથમ ગોચરીના શુકનથી બત્રીશ શિષ્યના લાભનું ફળ પ્રકાશ્યું. એ પ્રમાણે સાધુધર્મના સર્વ આચારવિચારથી પરિચિત કરાવી પિતાને આત્મકલ્યાણ કરાવ્યું.

(૪)

શ્રી આર્યરક્ષિતજી મહારાજના ગચ્છમાં ત્રણ પુષ્યમિત્ર મુનિ હતા: ૧ ઘૃતપુષ્યમિત્ર, ૨ વસ્ત્રપુષ્યમિત્ર અને ૩ દુર્બલિકા પુષ્યમિત્ર. ત્રણેમાં જુદી જુદી લબ્ધિ હતી. દુર્બલિકાપુષ્યમિત્રના કુટુમ્બિઓ બૌદ્ધધર્મી હતાં. તેઓ પૌષ્ટિક આહાર વાપરવા છતાં અધ્યયનમાં અપૂર્વ મહેનત કરતા, તેથી શરીર પુષ્ટ ન થતું, ને અત્યંત દુર્બલ રહેતા. એકદા તેમના સમ્બન્ધિઓએ આવી આચાર્ય મહારાજને જણાવ્યું કે–'અમારા પુત્રને તમે પૂરું ખાવા પણ નથી દેતા, તેઓ આટલા દુર્બલ કેમ રહે છે?' આચાર્ય મહારાજે કહ્યું–'ઇચ્છા પ્રમાણે વાપરે છે, છતાં જ્ઞાનધ્યાનમાં લીન રહેવાને કારણે શરીર દુર્બલ જણાય છે. જો તમને પ્રતીતિ ન આવતી હોય તો તમે વહોરાવો એ તે વાપરે. પછી જો જો.' અમુક કાળ સુધી આ પ્રમાણે થયું. દુર્બલિકા પુષ્યમિત્રના શરીરમાં કંઈપણ ફેર ન પડયો. પછી આચાર્ય મહારાજે થોડા દિવસ ભણવાની મહેનત ઓછી કરવા કહી આયમ્બિલ (લુખ્ખો આહાર) કરવા જણાવ્યું. થોડા જ દિવસમાં શરીરમાં સ્થૂલતા આવી. સમ્બન્ધિઓ સંતોષ પામ્યા ને જૈનધર્મમાં અભિરુચિવાળા થયા.

તે ગચ્છમાં દુર્બલિકાપુષ્યમિત્ર, વિન્ધ્ય મુનિ, ફલ્ગુરક્ષિતજી અને ગોષ્ઠામાહિલ એમ ચાર સાધુઓ વિદ્વાન અને પ્રધાન હતા. એકદા વિન્ધ્ય મુનિએ આચાર્ય મહારાજને જણાવ્યું કે સાધુઓ મોટે સ્વરે સ્વાધ્યાય કરે છે તેથી મારો પાઠ હું તૈયાર કરી શકતો નથી, ને કેટલુંક વિસ્મરણ થઇ જાય છે. મહાન બુદ્ધિમાન છતાં તેની અર્થવિસ્મૃતિ જોઇ આચાર્ય મહારાજે તેમના અને ભાવિ મુનિઓના ઉપકાર માટે અનુયોગની વ્યવસ્થા કરી. અત્યાર સુધી હરેક સૂત્રમાંથી ચરણકરણાનુયોગ, ધર્મકથાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ અને દ્રવ્યાનુયોગ એમ ચાર ચાર અર્થ શિખવવામાં આવતા, પણ આચાર્ય મહારાજે અંગ–

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ઉપાંગ–મૂલ–અને છેદ સૂત્રોમાં ચરણકરણાનુયોગ પ્રધાનપણે રાખ્યો. ઉત્તરાધ્યયન વગેરે સૂત્રોમાં ધર્મકથાનુયોગ રાખ્યો. સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ વગેરેમાં ગણિતાનુયોગ રાખ્યો. અને દષ્ટિવાદ નામના બારમા અંગમાં દ્રવ્યાનુયોગ પ્રધાન રાખ્યો. જે માટે કહેવાયું છે કે:

विन्ध्यार्थमिति सूत्रस्य, व्यवस्था सूरिभिः कृता ।
पुरा चैकत्र सूत्रेऽ–भूदनुयोगचतुष्टम् ॥

એકદા સીમન્ધરસ્વામીજી પાસે ઇન્દ્રે નિગોદ સ્વરૂપ સાંભળ્યું ને પછી પૂછ્યું કે ‘ભગવન્! નિગોદનું યથાર્થ સ્વરૂપ કહી શકે એવું કોઇ હાલ ભરતક્ષેત્રમાં હશે?’ ભગવાન સીમન્ધરસ્વામિજીએ આર્યરક્ષિતજીને બતાવ્યા. ઇન્દ્ર તેઓની પાસે આવ્યા અને નિગોદનું યથાર્થ સ્વરૂપ સાંભળી ખુશી થયા. વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને વેષે આવ્યા હતા. પછીથી પોતાનું આયુષ્ય પૂછ્યું. શ્રુતજ્ઞાનના બળે સાગરોપમનું આયુષ્ય બતાવ્યું. સ્વરૂપ પ્રકટ કર્યું. સાધુઓ ગોચરી ગયા હતા. તેમની શ્રદ્ધા દઢ થાય માટે ઉપાશ્રયનું દ્વાર ફેરવી નાખી ગયા. સાધુઓ આવ્યા. દ્વારનો ફેરફાર જોઇ આશ્ચર્ય પામ્યા. આચાર્ય મહારાજે સર્વ હકીકત કહી. મુનિઓને પશ્ચાત્તાપ થયો. આ પ્રસંગ મથુરામાં બન્યો હતો. પૂર્વે પણ શ્રી કાલકાચાર્ય મહારાજને આવો જ પ્રસંગ થયો હતો.

મથુરાથી વિહાર કરી શ્રી આર્યરક્ષિતજી મહારાજ અન્ય સ્થળે પધાર્યા. ત્યાં મથુરામાં એક અક્રિયાવાદી નાસ્તિકવાદી આવ્યો. વાદ કરવા માટે ગોષ્ઠામાહિલ ત્યાં આવ્યા ને વાદમાં તેને હરાવ્યો. શ્રાવકોએ અત્યન્ત આગ્રહથી તેમને ત્યાં ચોમાસું કરાવ્યું.

શ્રી આર્યરક્ષિતજી મહારાજે પોતાનો અન્તિમ સમય જાણી શિષ્યસમુદાય ભેગો કર્યો. શિષ્યોના મનમાં હતું કે આચાર્ય મહારાજ પોતાની પાટે ફલ્ગુરક્ષિતને કે ગોષ્ઠામાહિલને સ્થાપન કરશે, કારણ કે તે બન્ને સમ્બન્ધિ[1] અને યોગ્ય વિદ્વાન હતા. પરન્તુ આચાર્ય મહારાજે કહ્યું કે જેમ ત્રણ ઘડામાંથી એકમાં વાલ ભર્યા છે, બીજામાં તેલ ભર્યું છે અને ત્રીજામાં ઘી ભર્યું છે; તે ત્રણેને ઊંધાવાળી બીજામાં ઠાલવીએ તો વાલ બધા નિકળી જાય, તેલ થોડું ઘણું નીતરવા જેટલું રહી જાય, અને ઘી ઘણું જ રહી જાય, તેમ હું દુર્બલિકાપુષ્યમિત્રને ભણાવવામાં વાલઘટની જેવો થયો છું. મારું સર્વ જ્ઞાન મેં તેને આપી દીધું છે. ફલ્ગુમિત્રને માટે તેલના ઘડા તુલ્ય છું ને ગોષ્ઠામાહિલને માટે ઘીના ઘડા જેવો છું. મારી પાટ ઉપર હું દુર્બલિકાપુષ્યમિત્રને સ્થાપન કરું છું. તમે સર્વ મારા પ્રત્યે જેવો વિનય દાખવતા તેવો જ, તેથી પણ અધિક–વિનય તેમના પ્રત્યે દાખવજો. દુર્બલિકાપુષ્યમિત્રને પણ ગચ્છ અને સંઘને સાચવવાની ને તેમનો પ્રેમ પ્રાપ્ત કરવાની સૂચનાઓ આપી તેઓ સ્વર્ગે સિધાવ્યા. દુર્બલિકાપુષ્યમિત્રે પણ સમુદાયને વશ કર્યો અને તેમનું સ્થાન ખૂબ દીપાવ્યું. ગચ્છે પણ ખૂબ વિનય કર્યો.

શ્રી ગોષ્ઠામાહિલની આકાંક્ષા હતી, કે હું પાટે આવીશ, પણ તે અપૂર્ણ જ રહી, તેથી તે આકાંક્ષાનું સ્થાન ઇર્ષ્યાએ અને વિદ્વેષે લીધું. ચોમાસું પૂર્ણ થયે તેઓ દુર્બલિકાપુષ્યમિત્ર પાસે આવ્યા. તેઓશ્રીએ ઉચિતતા ખૂબ સાચવીસ પણ આ અતડા જ રહ્યા અને છિદ્ર જોવા લાગ્યા. અને છેવટ નિહ્નવ તરીકે બહાર થયા. તેમની નિહ્નવતાના બાજકા હવે પછી તપાસીશું. (ચાલુ)

1. ફલ્ગુમિત્ર તેઓશ્રીના ભાઇ થાય અને ગોષ્ઠામાહિલ મામા થાય.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

દર્શનોની ગણના અને ઘટના

લેખક-શ્રીયુત પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, એમ. એ.

'દર્શન' એ અનેકાર્થી શબ્દ છે. એના (૧) અવલોકન યાને જોવાની ક્રિયા, (૨) ભક્તિભાવથી જોવાની ક્રિયા, (૩) દેખાવ, (૪) નેત્ર, (૫) દર્પણ, (૬) શાસ્ત્ર, (૭) શ્રદ્ધા અને (૮) સામાન્ય જ્ઞાન-એમ આઠ અર્થો પ્રચલિત છે. આ પૈકી છેલ્લા બે અર્થ જૈન મંતવ્ય સાથે સંબંધ ધરાવે છે. બાકીના છ અર્થ જૈનોને તેમજ અજૈનોને પણ સંમત છે. એ પૈકી 'શાસ્ત્ર' એ અર્થ અહીં પ્રસ્તુત છે. એને માટે અંગ્રેજીમાં system of philosophy (સિસ્ટમ ઑફ્ ફિલોસોફી) એવો પ્રયોગ કરાય છે. એનો અર્થ 'દાર્શનિક પદ્ધતિ' એમ કરાય છે.[1] આવી દાર્શનિક પદ્ધતિની વિવિધ રીતે ગણના થઈ શકે, કેમકે એ હકીકત એ ગણના કરનારના દૃષ્ટિકોણ ઉપર આધાર રાખે છે; તેમ છતાં આજે દોઢેક હજાર વર્ષ થયાં તો દર્શનો[2] છ ગણાવતાં જોવાય છે.

ઠાણ નામના ત્રીજા અંગમાં 'દંસણ' (સં. દર્શન) શબ્દ વપરાયેલો છે. એનો અર્થ 'શાસ્ત્રવિશેષ' એટલે કે 'એક જાતનું શાસ્ત્ર' એમ છે. પંચાસગમાં પણ આ અર્થમાં 'દંસણ' શબ્દ નજરે પડે છે, અને એના રચનાર યાકિની મહત્તરાના ધર્મસૂનુ તરીકે સુપ્રસિદ્ધ જૈનાચાર્ય હરિભદ્રસૂરિ છે. એમનો જીવનકાળ લગભગ વિ. સં. ૭૫૭ થી વિ. સં. ૮૨૭ નો છે એમ ઘણાખરા વિદ્વાનો માને છે. આનંદસાગરસૂરિજી આથી વિરુદ્ધ મત ધરાવે છે. એઓ તો એમનું સ્વર્ગગમન વિ. સં. ૫૮૫ માં થયેલું માને છે.

આ સુપ્રસિદ્ધ હરિભદ્રસૂરિએ ષડ્દર્શનસમુચ્ચય[3] રચેલ છે. એના નિમ્નલિખિત પદ્યમાં એમણે (૧) બૌદ્ધ, (૨) નૈયાયિક, (૩) સાંખ્ય, (૪) જૈન, (૫) વૈશેષિક અને (૬) જૈમિનીય એમ છ દર્શનો ગણાવ્યાં છેઃ

"बौद्धं नैयायिकं साङ्ख्यं जैनं वैशेषिकं तथा ।
जैमिनीयं च नामानि दर्शनानाममून्यहो ॥३॥"

---

૧ આ અર્થ બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ્ (૨-૪-૫)માં નીચેની પંક્તિમાં જે 'દર્શન' શબ્દ જોવાય છે તેને આભારી હશે એમ ઉમેશ મિશ્રે "Synthetic Gradation in Indian Thought" નામના લેખમાં સૂચવ્યું છેઃ

"आत्मा वाऽरे द्रष्टव्यः...आत्मानो वाऽरे दर्शनेन...विज्ञानेनेदं सर्वं विदितम् ।"

આ લેખ Allahadad University studies (vol. I)માં ઈ. સ. ૧૯૨૫માં છપાયો છે.

૨ મોગ્ગલ્લાન થેર દ્વારા રચાયેલ અભિધાનપ્પદીપિકા (પૃ. ૨૯)માં આ 'દર્શન'ના અર્થમાં દસ્સન, દિટ્ઠિ, લદ્ધિ, સિદ્ધંત અને સમય એમ પાંચ શબ્દો વપરાયેલા છે. એ પૈકી દષ્ટિ, સિદ્ધાન્ત અને સમય એ ત્રણ સંસ્કૃત રૂપાન્તરો જાણીતાં છે. જૈન શાસ્ત્રોમાં પણ 'સમય' શબ્દ વપરાયેલો છે, અને જૈન આચાર્યો સ્વસમય અને પરસમયના જ્ઞાતા હોય એમ પ્રતિપાદન કરાયેલું છે.

૩ આના ઉપર 'રુદ્રપલ્લીય' ગચ્છના સંઘતિલકસૂરિના શિષ્ય વિદ્યાતિલકે ઉર્ફે સોમતિલકસૂરિએ વિ. સં. ૧૩૯૨માં ટીકા રચી છે અને તે હજી સુધી અપ્રસિદ્ધ દશામાં જ હોય એમ જણાય છે. આ ઉપરાંત બીજી ત્રણેક ટીકાઓ છે. તેમાં ૪૨૫૨ શ્લોક જેવડી અને તર્કરહસ્યદીપિકાના નામથી જાણીતી ટીકા સોમસુન્દરસૂરિના ગુરુભાઈ અને વિ. સં. ૧૪૬૬માં ક્રિયારત્નસમુચ્ચય રચનારા ગુણરત્નસૂરિની કૃતિ છે અને તે બે સ્થળેથી પ્રસિદ્ધ થયેલી છે. આ ટીકા કરતાં નાની ટીકા મણિભદ્રસૂરિએ રચેલી છે અને તે કાશીથી ચૌખંબા ગ્રંથમાળામાં પ્રસિદ્ધ થયેલી છે. જૈન ગ્રન્થાવલીમાં જે ૧૨૫૨ શ્લોકપ્રમાણ ટીકાનો ઉલ્લેખ છે તે શું આ જ છે? કર્તાના નામ વિનાની એક બીજી ૭ પત્રની ટીકાનો પણ આ જૈન ગ્રન્થાવલીમાં ઉલ્લેખ છે, એ અપ્રસિદ્ધ છે.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

આની પહેલાના પદ્યમાં એમણે કહ્યું છે કે મૂળ ભેદની અપેક્ષાએ દર્શનો ૭ જ છે. અને એ દેવના અને તત્ત્વના ભેદ અનુસાર બુદ્ધિશાળીઓએ જાણવાં.

સિદ્ધર્ષિએ વિક્રમ સંવત્ ૯૬૨ માં રચેલી **ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા** (પ્રસ્તાવ ૪, પત્ર ૪૩૨) માં છ નગરની ઉપમા દ્વારા (૧) નૈયાયિક, (૨) વૈશેષિક, (૩) સાંખ્ય, (૪) બૌદ્ધ, (૫) મીમાંસક અને (૬) લોકાયતનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. વિશેષમાં દર્શન તરીકેની ગણના સૂચવતાં એમણે અહીં કહ્યું છે કે મીમાંસક સિવાયનાં પાંચ દર્શનો છે, કેમકે આ મીમાંસક નગર અર્વાચીન છે અને એથી લોકો દર્શનની સંખ્યા ગણાવતાં એનો નિર્દેશ કરતા નથી, અને વિશેષમાં છટ્ઠા દર્શન તરીકે જૈનનો તેઓ લોકરૂઢિથી ઉલ્લેખ કરે છે, જો કે એ બીજાં દર્શનો કરતાં ઘણી બાબતમાં ચડિયાતું છે.

આ ઉપરથી એ વાત ફલિત થાય છે કે **સિદ્ધર્ષિ**ના મત મુજબ નૈયાયિક, વૈશેષિક, સાંખ્ય, બૌદ્ધ, લોકાયત અને જૈન એમ છ દર્શનો છે.

આ બધાંનુ સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ ૪૩૩–૪૩૭ પત્રમાં અપાયેલું છે. વિશેષમાં ૪૩૬મા પત્રમાં વૈભાષિક, સૌત્રાન્તિક, યોગાચાર અને માધ્યમિક એ ચાર બૌદ્ધ શાખાઓનું ટૂંકમાં નિરૂપણ કરાયેલું છે.

વિ. સં. ૧૨૬૫ની આસપાસમાં થઈ ગએલા અને 'વાયડ' ગચ્છના સુપ્રસિદ્ધ જૈનાચાર્ય **જિનદત્તસૂરિ**એ **વિવેકવિલાસ** રચ્યો છે, એના નિમ્નલિખિત પદ્યમાં એમણે **હરિભદ્ર**સૂરિ કરતાં જુદી રીતે છ દર્શનો ગણાવ્યાં છેઃ

"जैनं मैमांसकं बौद्धं साङ्ख्यं शैवं च नास्तिकम् ।
स्वस्वतर्कविभेदेन जानीयाद् दर्शनानि षट् ॥"

અર્થાત્ જૈન, મીમાંસક (જૈમિનીય), બૌદ્ધ, સાંખ્ય, શૈવ અને નાસ્તિક એમ છ દર્શનો પોતપોતાના તર્કના ભેદ વડે જાણવાં.

વિ. સં. ૧૪૦૫માં **પ્રબંધકોશ** યાને **ચતુર્વિંશતિપ્રબન્ધ** રચનારાથી અભિન્ન મનાતા મલધારી **રાજશેખરસૂરિ**એ **ષડ્દર્શનસમુચ્ચય**માં નીચે મુજબના પદ્ય દ્વારા જૈન, સાંખ્ય જૈમિનીય, યૌગ (શૈવ), વૈશેષિક અને સૌગત (બૌદ્ધ) એમ છ દર્શનો ગણાવ્યાં છેઃ

"जैनं साङ्ख्यं जैमिनीयं यौगं वैशेषिकं तथा ।
सौगतं दर्शनान्येव नास्तिकं तु न दर्शनम् ॥"

નાસ્તિક દર્શન એ દર્શન નથી એમ જે આ પદ્યના ચોથા ચરણમાં કહ્યું છે તે શું ઉપર્યુક્ત **વિવેકવિલાસ**ગત ઉલ્લેખના ખંડનરૂપે છે કે પરલોકને જે માને તે આસ્તિક ને આસ્તિકોની જ દૃષ્ટિ તે 'દર્શન' એમ કહેવું યુક્તિસંગત છે એમ માનીને તેમણે આમ કર્યું છે?

'અંચલ' ગચ્છના **મહેન્દ્રપ્રભ**સૂરિના શિષ્ય અને વિ. સં. ૧૪૪૪ માં **કાતન્ત્ર** વ્યાકરણ ઉપર સંસ્કૃતમાં **બાલાવબોધ** રચનારા **મેરુતુંગ**સૂરિએ **ષડ્દર્શનનિર્ણય** નામનો ગ્રંથ બનાવ્યો છે. એમાં બૌદ્ધ, મીમાંસક, સાંખ્ય, નૈયાયિક, વૈશેષિક અને જૈન એ છ દર્શનો વિષે ઊહાપોહ છે. આ ગ્રંથ કોઈ સ્થળેથી પ્રસિદ્ધ થયો હોય એમ જાણવામાં નથી. જો એમ હોય તો એ સત્વર પ્રકાશિત કરવા જૈનોની સુપ્રસિદ્ધ સંસ્થાઓને હું વિનવું છું.

વિ. સં. ૧૭૭૨ માં 'સૂરિ' પદવી પામેલા **ભાવપ્રભ**સૂરિએ **જૈનધર્મવરસ્તોત્ર** (શ્લો. ૩૦) ની સ્વોપજ્ઞ વ્યાખ્યામાં ૭ દર્શનોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. ત્યાં એમણે જૈન સ્યાદ્વાદી આર્હત, બૌદ્ધ શૂન્યવાદી સૌગત, શૈવશાસન નૈયાયિક અક્ષપાદ યૌગ, સાંખ્ય

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

કાપિલ, વૈશેષિક કણાદ ઔલૂક્ય અને જૈમિનીય ભાટ્ટદર્શન એમ છ દર્શનોનો નિર્દેશ કર્યો છે. વિશેષમાં એમણે એ ઉમેર્યું છે કે કેટલાક વૈશેષિકને અને નૈયાયિકને અભિન્ન માને છે એટલે એ દૃષ્ટિએ વિચારતાં પાંચ આસ્તિકવાદી છે અને છઠ્ઠો નાસ્તિક મત છે. બાર્હસ્પત્ય, નાસ્તિક, ચાર્વાક અને લૌકાયતિક એ સમાનાર્થક છે.

ઉપાધ્યાય **શુભતિલકે ગાયત્રીનું** સમસ્ત દર્શનોના મંતવ્ય મુજબ વિવરણ રચ્યું છે. એમાં આર્હત, નૈયાયિક, વૈશેષિક, સાંખ્ય (કાપિલ), વૈષ્ણવ, બૌદ્ધ અને જૈમિનીય (ભાટ્ટ) એમ સાતનો ઉલ્લેખ જોવાય છે.

વિક્રમની અઢારમી શતાબ્દીમાં વિદ્યમાન અને 'લાભાનંદ' એ અપર નામવાળા **આનંદઘનજીએ નમિનાથ**ના સ્તવનની પહેલી પંક્તિમાં છ દર્શનોનો નિર્દેશ કર્યો છે અને એની પછીની પંક્તિઓમાં છ દર્શનો એ જિન-અંગ કેવી રીતે ગણી શકાય તે સૂચવ્યું છે. પ્રસ્તુત પંક્તિઓ નીચે મુજબ છે:

"ષટ દરિસણ જિનઅંગ ભણીજે, ન્યાસ ષડંગ જો સાધે રે;
નમિ જિનવરના ચરણઉપાસક, ષટ્ દરિસણ આરાધેરે. ષટ્૦ ૧
જિન સુર પાદપ પાય વખાણું, **સાંખ્ય જોગ** દોય ભેદે રે;
આતમસત્તા વિવરણ કરતાં, લહો દુગ અંગ અખેદે રે. ષટ્૦ ૨
ભેદ અભેદ **સૌગત મીમાંસક,** જિનવર દોય કર ભારી રે;
લોકાલોક અવલંબન ભજીએ, ગુરુગમથી અવધારી રે. ષટ્૦ ૩
લોકાયતિક કુખ જિનવરની, અંશ વિચારી જો કીજે રે;
તત્ત્વવિચાર સુધારસ ધારા, ગુરુગમ વિણ કેમ પીજે રે. ષટ્૦ ૪"

આમાં સાંખ્ય, યોગ, સૌગત, મીમાંસક અને લોકાયતિક એ પાંચ દર્શનોનો નિર્દેશ છે, અને એમાંનાં પહેલાં બેનો જિનેશ્વરનાં બે ચરણ તરીકે, બીજાં બેનો એમના બે હાથ તરીકે અને છેલ્લાનો એમની કુક્ષિ તરીકે ઉલ્લેખ છે.

આ તો દર્શનોની નિયત સંખ્યા દર્શાવનારા ઉલ્લેખો થયા. હવે દર્શનોની ઝાંખી કરાવનાર ઉલ્લેખો વિચારીશું.

સામાન્ય રીતે **વિક્રમ**ની પાંચમી શતાબ્દીમાં થઈ ગયેલા મનાતા સુપ્રસિદ્ધ દિગંબરાચાર્ય **સમન્તભદ્ર**ના સમકાલીન–બલ્કે પૂર્વકાલીન જણાતા **સિદ્ધસેન દિવાકર**ની કેટલીક **દ્વાત્રિંશિકા**ઓમાં–બત્રીસીમાં અમુક અમુક દર્શનોનાં મંતવ્યો જણાય છે. જેમકે નવમી **વેદવાદ** નામની બત્રીસીમાં ઉપનિષદ્નું બ્રહ્મતત્ત્વ આલેખાયું છે અને તેમ કરતી વેળા શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદ્નો આધાર લેવાયો હોય એમ જણાય છે. વળી એમાં બ્રહ્મવર્ણનને લગતી **ઋગ્વેદ**ની ઋચાઓ પણ સંકળાયેલી જોવાય છે.

બારમી, તેરમી અને ચૌદમી બત્રીસીમાં ન્યાય, સાંખ્ય અને વૈશેષિક દર્શનોનું અનુક્રમે નિરૂપણ છે. પંદરમી બત્રીસીમાં બૌદ્ધ દર્શનની શૂન્યવાદ વગેરે શાખાઓનું વર્ણન છે. સોળમી બત્રીસીનો વિષય નિયતિવાદ હોય એમ જણાય છે. સત્તરમીથી વીસમી સુધીની ચાર બત્રીસીઓમાં જૈનદર્શનનું સ્વરૂપ આલેખાયેલું છે. દસમી બત્રીસીમાં યોગની વિવિધ પ્રક્રિયાનું દર્શન થાય છે.

એક માન્યતા પ્રમાણે **વિક્રમની પહેલી** શતાબ્દીમાં થઈ ગયેલા અને બીજી માન્યતા પ્રમાણે એની ત્રીજી-ચોથી શતાબ્દીમાં થઈ ગયેલા વાચકવર્ય **ઉમાસ્વાતિ**એ **તત્ત્વાર્થા-**

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ધિગમસૂત્ર ઉપર ભાષ્ય રચ્યું છે. એ ભાષ્ય **વિક્રમ**ની પાંચમી–છઠ્ઠી સદીમાં થઈ ગયેલા **પૂજ્યપાદ** યાને **દેવનન્દી** દ્વારા રચાયેલ **સર્વાર્થસિદ્ધિ** કરતાં તો પ્રાચીન છે જ. એ ભાષ્યમાં વૈશેષિક, ન્યાય, યોગ અને બૌદ્ધ દર્શનોનાં મંતવ્યો નજરે પડે છે. વિશેષમાં એમાં 'દર્શન'ના અર્થમાં 'તન્ત્ર' શબ્દ વપરાયેલો છે.

ઠાણ (સૂ. ૬૦૭)માં એકવાદી, અનેકવાદી, મિતવાદી, નિમિત્તવાદી, સાતવાદી, સમુચ્છેદવાદી, નિત્યવાદી અને ન–સન્તિ–પરલોકવાદી એમ જે આઠ પ્રકારના વાદીઓનો ઉલ્લેખ છે એ ઉપરથી આપણને એ સમયની વિવિધ માન્યતાઓની–દાર્શનિક કલ્પનાઓની ઝાંખી થાય છે.

સૂયગડ નામના બીજા અંગ (૧–૧૨–૧)માં અજ્ઞાનવાદ, વિનયવાદ, અક્રિયાવાદ અને ક્રિયાવાદ એમ ચાર જાતના અજૈન મતોનો નિર્દેશ છે. આ પ્રત્યેકના અનુક્રમે ૬૭, ૩૨, ૮૪ અને ૧૮૦ એમ જે પ્રકારો આની નિજ્જુત્તિની ૧૧૯મી ગાથામાં ગણાવાયા છે તે લક્ષમાં લેતાં દાર્શનિક શાખાઓની સંખ્યા ૩૬૩ની થાય છે. આ દરેક શાખાને જૈનો પાખંડીઓનાં મંતવ્ય તરીકે ઓળખાવે છે.

ઓવવાઇય નામના ઉવંગમાં તેમજ અન્ય આગમોમાં અનેક[1] સંપ્રદાયોનો ઉલ્લેખ છે. એની નોંધ **અમૂલ્યચન્દ્રસેને** પોતાના એક લેખમાં લીધી છે.

બૌદ્ધ સાહિત્યમાં **દીર્ઘનિકાય**ના 'સામઞ્ઞ ફલસુત્ત'માં (૧) પૂરણ કસ્સપ, (૨) મક્ખલિ[2] ગોસાલ, (૩) અજિતકેસકંબલ, (૫) પકુધ કચ્ચાયણ, (૫) બેલટ્ઠિપુત્ત સંજય અને (૬) નિગંઠ નાતપુત્ત એમ જે છ તીર્થિકોનો ઉલ્લેખ છે એ દરેકના મંતવ્યને 'દર્શન' ગણીએ તો દર્શનોની સંખ્યા બૌદ્ધ મતે સાતની દર્શાવી શકાય.

સુત્તનિપાતના 'સભિયસુત્ત' (શ્લો. ૨૯), **દીઘનિકાય**ગત 'બ્રહ્મજાલસુત્ત' વગેરેમાં ૬૩ દૃષ્ટિઓનો–દર્શનોનો ઉલ્લેખ છે. એમાં બૌદ્ધ દર્શન પણ આવી જાય છે.

વૈદિક સાહિત્ય તરફ નજર કરીશું તો જણાશે કે ઉપનિષદોમાં તત્ત્વજ્ઞાનનું જે ચિન્તન છે તેને અનુલક્ષીને વખત જતાં દાર્શનિક સિદ્ધાન્તોનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ ઘડાયું છે. એનો એક નમૂનો તે ઇસવી સનની બીજી સદીમાં થઈ ગયેલા મનાતા **બાદરાયણે** રચેલું **બ્રહ્મસૂત્ર** છે. એમાં દાર્શનિકોનું વર્ગીકરણ છે અને એ જગતના કારણ વિષેનાં તેમનાં વિવિધ મંતવ્યોને અવલંબીને કરાયેલું છે. આ **બ્રહ્મસૂત્ર** ઉપરથી (૧) અનાત્મવાદી ચાર્વાક યાને લોકાયતિક, (૨) જગતના કારણ તરીકે અપૂર્વ (કર્મ)ને માનનાર જૈમિનીય, (૩–૪) કેવળ પ્રકૃતિ–કારણવાદી અને આત્મા સચેતન હોવા છતાં એ અકર્તૃક છે એમ માનનાર સાંખ્ય અને યોગ, (૫) અર્ધવૈનાશિક આત્મવાદી વૈશેષિક, (૬) પૂર્ણવૈનાશિક બૌદ્ધ, (૭) અનેકાન્તવાદી આર્હત, (૮) પરમેશ્વરને કેવળ જગતનું નિમિત્ત કારણ માનનાર પાશુપત, (૯) પ્રકૃતિકારણ ઇશ્વરવાદી ભાગવત, (૧૦) કેવળ પરમેશ્વર જ સર્વ ભૂતનો સત્ય આત્મા છે અને એ આ જગતનું નિમિત્ત કારણ તેમજ ઉપાદાન કારણ પણ છે એમ માનનાર વેદાન્ત એમ દસ દર્શનો એ સમયે પૂર બહારમાં હતા એમ જાણી શકાય

૧ કૃપાવિજયના શિષ્ય અને વિ. સં. ૧૭૪૭માં **માતૃકાપ્રસાદ**ના રચનારા **મેઘવિજયે ભક્તામરસ્તોત્ર** (શ્લો. ૨૪–૨૫)ની વૃત્તિમાં કેટલાક સંપ્રદાયનાં નામ આપ્યાં છે.

૨ શ્વેતાંબર સાહિત્યમાં તેમજ બૌદ્ધ સાહિત્યમાં આને વિષે ઉલ્લેખ છે, જ્યારે દિગંબર સાહિત્યમાં એ વિષે ફક્ત જ નોંધ નથી.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

છે;[1] પરંતુ દર્શનોની કોઈ નિયત સંખ્યા રૂઢ થયેલી જોવાતી નથી.

આઠમા સૈકામાં થઈ ગયેલા ગણાતા **શંકરાચાર્યે સર્વસિદ્ધાન્તસંગ્રહ** નામનો ગ્રન્થ રચ્યો છે એમ કેટલાક માને છે. એ ગ્રન્થ ઉપરથી લોકાયતિક, આર્હત, ચાર પેટામતથી યુક્ત બૌદ્ધ, વૈશેષિક, ન્યાય, પૂર્વમીમાંસા (પ્રાભાકર અને ભટ્ટ), સાંખ્ય, પાતંજલ, વેદવ્યાસ અને વેદાન્ત એ દર્શનો એ સમયે અગ્ર સ્થાન ભોગવતાં હતાં એમ જણાય છે.

ઈ. સ.ના નવમા અને અગ્યારમા સૈકાના ગાળામાં થઈ ગયેલા અને 'જરન્નૈયાયિક'[2] તરીકે સુપ્રસિદ્ધ **જયન્ત ભટ્ટે** ષટ્તર્કીનો અર્થાત્ છ દર્શનોનો નિર્દેશ કર્યો છે.[3] એ છ દર્શનો તે સાંખ્ય, આર્હત, બૌદ્ધ, ચાર્વાક, વૈશેષિક અને ન્યાય છે.

અનેકાન્તજયપતાકાના અંતમાં કોઈ **પદ્મદેવ** નામના મુનિએ રચેલાં પાંચ પદ્યો નજરે પડે છે. એના ચોથા પદ્યમાં ત્રણ પ્રકારના તર્કોનો ઉલ્લેખ છે. શું અહીં 'તર્ક' શબ્દનો અર્થ 'દર્શન' કરવાનો છે? આ પદ્યમાં સુગતમત, સાંખ્ય અને ભટ્ટનો નિર્દેશ છે. એવી રીતે પહેલા પદ્યમાં બૌદ્ધ, ચાર્વાક અને તર્કજ્ઞનો ઉલ્લેખ છે.

રાજા **બલ્લાલ સેન** (આશરે ઈ. સ. ૧૧૫૮–૧૧૭૦) દ્વારા બંગાળમાં દાખલ થયેલા ગણાતા **હયશીર્ષ પાંચરાત્ર**માં ગૌતમ, કણાદ, કપિલ, પતંજલિ, વ્યાસ અને જૈમિનિ એ છનો ઉલ્લેખ છે. એને લગતું પદ્ય નીચે પ્રમાણે છે:

"गौतमस्य कणादस्य कपिलस्य पतञ्जलेः ।
व्यासस्य जैमिनेश्चापि दर्शनानि षडेव हि ॥"

ત્રિવેન્દ્રમ સંસ્કૃત ગ્રંથમાળામાં ઈ. સ. ૧૯૧૮માં પ્રસિદ્ધ થયેલ **સર્વમતસંગ્રહ** (પૃ. ૧૪–૧૫)માં વિચારશાસ્ત્રોના વૈદિક અને અવૈદિક એમ બે ભેદ પડાયા છે. વળી તેમાં વૈદિકના મીમાંસા સાંખ્ય અને તર્ક એમ ત્રણ પેટાભેદઅને અવૈદિકના બૌદ્ધ, આર્હત અને તર્ક એમ ત્રણ પેટાભેદ ગણાવાયા છે. આમાંનાં પહેલાં ત્રણ દર્શનોને વૈદિક કહ્યાં છે. તેનું કારણ એ છે કે એ ત્રણેનું મૂળ વેદ છે, જ્યારે બાકીનાં ત્રણને અવૈદિક કહ્યા છે, કેમકે એ બુદ્ધે, ક્ષપણકે અને બૃહસ્પતિએ રચેલાં છે અને વેદાભાસ એ એનું મૂળ છે. આ પ્રમાણે એમાં સૂચવાયું છે.

ચૌદમા સૈકામાં થઈ ગયેલા મનાતા **મલ્લિનાથે વિદ્યાધરકૃત પ્રતાપરુદ્ર યશોભૂષણ**ની ટીકામાં પાણિનિ, જૈમિનિ, વ્યાસ, કપિલ, અક્ષપાદ અને કણાદનો નિર્દેષ કર્યો છે.

તેરમા સૈકાના **માધવાચાર્યે સર્વદર્શનસંગ્રહ** રચ્યો છે. એ ઉપરથી નીચે મુજબનાં દર્શનો એ સમયે હોવાનું પ્રતીત થાય છેઃ—

ચાર્વાક, બૌદ્ધ, આર્હત, રામાનુજ, પૂર્ણપ્રજ્ઞ, નકુલીશ, પાશુપત, શૈવ, પ્રત્યભિજ્ઞા, રસેશ્વર, ઔલૂક્ય, અક્ષપાદ, જૈમિનિ, પાણિનિ, સાંખ્ય, પાતંજલ અને શાંકર.

હિન્દ તત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ એ ગ્રન્થના પૂર્વાર્ધની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૩–૧૪)માં આ પંદર દર્શનોની નોંધ છે. સાથે સાથે એમાં પહેલાં ત્રણને નિરીશ્વરવાદી, ચોથાને અને પાંચમાને વૈષ્ણવ મત, છઠ્ઠાથી અગ્યારમાને શૈવ મત અથવા સેશ્વરવાદી, બારમાને શબ્દ-

---

1 જુઓ સ્વ. **નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતાકૃત હિન્દ તત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ** (પૂર્વાર્ધ, પ્રસ્તાવના, પૃ. ૧૩–૧૫).

2 જુઓ ઉપાધ્યાય **ગંગેશકૃત ન્યાયચિન્તામણિ** (ઉપમાનખંડ, પૃ. ૬૧).

3 જુઓ **ન્યાયમંજરી**.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

બ્રહ્મવાદી, તેરમાને અને ચૌદમાને અનુક્રમે નિરીશ્વર અને સેશ્વર અને પંદરમાને બ્રહ્માદ્વૈતવાદી તરીકે નિર્દેશેલ છે.

મહામહોપાધ્યાય **ભીમાચાર્યે ન્યાયકોશ** (પૃ. ૩૧૭–૩૧૮)માં નીચે મુજબ ૭ મુખ્ય આસ્તિક યાને વૈદિક ધર્મચુસ્ત દાર્શનિક શ્રેણિઓ ગણાવી છેઃ—

(૧) સાંખ્ય, (૨) પાતંજલ, (૩) પૂર્વ મીમાંસા, (૪) ઉત્તર મીમાંસા, (૫) તર્ક અને (૬) ન્યાય.[1]

અહીં તર્કથી એઓ વૈશેષિક કહેવા માંગે છે. આગળ જતાં પૃ. ૩૭૧–૩૭૨માં એઓ ચાર્વાક, માધ્યમિક, યોગાચાર, સૌત્રાન્તિક, અને વૈભાષિક એમ બૌદ્ધની ચાર શાખાઓ અને દિગંબર એમ છનો નાસ્તિક દર્શનો તરીકે ઉલ્લેખ કરે છે. વિશેષમાં 'યોગાચાર' શીર્ષક હેઠળ માયાવાદ વેદાન્તનો નિર્દેશ **વાચસ્પત્ય કોશ**માં કરાયેલો છે એમ એઓ ઉમેરે છે.

મધુસૂદન સરસ્વતી એમની કૃતિ નામે **પ્રસ્થાનભેદ**માં અનેક દાર્શનિક શ્રેણિઓનો નિર્દેશ કરે છે.

મહાદેવ મોરેશ્વર કુન્તેએ સંસ્કૃત, મરાઠી અને અંગ્રેજીમાં **ષડ્દર્શનચિન્તનિકા** રચી છે અને તે પૂનાથી ઈ. સ. ૧૮૭૭–૮૨માં પ્રસિદ્ધ થયેલી છે એમ **લૌકિક ન્યાયાંજલિ** (ભાગ ૧, પૃ. ૯) ઉપરથી જણાય છે, પણ આ પુસ્તક મારા જોવામાં આવ્યું નથી એટલે એમાં કયાં ૭ દર્શનોનો નિર્દેશ છે તેની નોંધ લેવી બાકી રહે છે.

લગભગ ઈ. સ. ૧૬૧૫ થી લગભગ ઈ. સ. ૧૬૭૫ સુધી વિદ્યમાન અને અમદાવાદના સોની વેદાન્તી **અખાએ** પોતાની **અખેગીતા**ના ૨૯મા કડવામાં ૭ દર્શનોનો તેમજ ૭ ઉપદર્શનોનો નિર્દેશ કર્યો છે. પ્રસ્તુત પંક્તિઓ નીચે મુજબ છે :

" ન્યાય પાતંજલ મીમાંસા, વૈશેષિક સાંખ્ય વેદાન્ત;
દરશન ઉપદરશન ભેદ કીધા, તે જાણજો તમે સંત.
શૈવ સાંખ્ય મીમાંસક, ચાર્વાક બૌદ્ધ જે જૈન;
એ ઉપદરશન ભેદને જાણો, શરીરસંબંધી ચિહ્ન.—૨–૪ "

આ ઉપરથી જોઈ શકાશે કે દર્શનોની સંખ્યા છની દર્શાવનારા અનેક છે, અને એ સૌમાં **હરિભદ્રસૂરિ** પ્રથમ છે એમ ઉપલબ્ધ સાહિત્ય જોતાં જણાય છે. એમની એક કૃતિ તરીકે કેટલાક **ષડ્દર્શની** ગણાવે છે, પણ એ શું **ષડ્દર્શનસમુચ્ચય**થી ભિન્ન છે?

દર્શન, તર્ક, તંત્ર, તીર્થ, સંપ્રદાય, પંથ એ એક રીતે સમાનાર્થક છે. સત્યના દર્શનની આંશિક ઝાંખી કરાવનાર દૃષ્ટિકોણ તે 'દર્શન' નામને લાયક છે. એટલે જુદાં જુદાં દર્શનો વડે સત્યની ભિન્ન ભિન્ન બાજુઓનું ભાન થાય છે. આથી જ્યાં સુધી કોઈ પણ દર્શન પોતાની મર્યાદામાં રહે ત્યાં સુધી તે સત્યના શોધકને એની સાધનામાં સહાયક

---

૧ આના સમર્થનાર્થે એમણે નીચે મુજબનું અવતરણ આપ્યું છે :

द्वौ यौगौ द्वे च मीमांसे द्वौ तर्काविति षट् सुधाः ।"

જેમ અહીં બે તર્કનો ઉલ્લેખ છે તેમ ચક્ષુદેવમુનિએ ત્રણ તર્કનો નિર્દેશ કર્યો છે. એ આપણે આગળ વિચારી જશું-જોઈએ, પણ પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે શું આ ત્રણ તર્કોમાં અહીં ગણાવેલા બે તર્કોનો સમાવેશ થાય છે?

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

છે; પણ જ્યારે એ દર્શન બીજાં દર્શનોનો અનુચિત અનાદર કરવામાં પ્રવૃત્ત થાય ત્યારે એ દર્શન દર્શનાભાસ બને છે અને એનો અનુયાયી 'ધર્માન્ધ' ગણાય છે.

દુઃખનો આત્યન્તિક વિનાશ અને સાચા સુખની શાશ્વત પ્રાપ્તિ એ દરેક જણને ઇષ્ટ છે. એ મેળવવામાં દર્શનો સાધનરૂપ છે. એ દર્શનો તો જાણે એક જ પર્વતમાંથી નીકળતી નદીનાં ખાડા, ટેકરા, ખીણ વગેરેમાં થઈને વહેતાં જાતજાતનાં ઝરણાં છે, જે આગળ ઉપર એકત્રિત થઈ એક જ મહાસાગરમાં મળે છે. આ ઝરણાંનાં નામ ઘાટ અને માપ ભિન્ન ભિન્ન હોય એ સ્વાભાવિક છે. બીજી રીતે વિચારીએ તો પર્વતના ઉચ્ચતમ શિખરે પહોંચવા માટે જુદા જુદા માર્ગો ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિના માણસો પસંદ કરે, એ પ્રમાણે મોક્ષે જવા માટે જે ભિન્ન ભિન્ન માર્ગોનો આશ્રય લેવાય તે દર્શનો છે.

આ ઉપરથી જણાશે કે દરેક માર્ગની–દરેક દર્શનની સાર્થકતા છે, જો કે એ સાર્થકતાની માત્રામાં ભિન્નતા છે.

ઉમેશમિશ્ર ચાર્વાકની દૃષ્ટિને સૌથી સ્થૂળ ગણે છે. એના કરતાં ન્યાય–વૈશેષિકની દૃષ્ટિ એમના મતે સૂક્ષ્મ છે. વળી એના કરતાં સાંખ્યની દૃષ્ટિ વિશેષ સૂક્ષ્મ છે અને વેદાન્તની દૃષ્ટિ તો એથી પણ સૂક્ષ્મ છે. વિશેષમાં એઓ વૈભાષિક, સૌત્રાન્તિક, યોગાચાર અને માધ્યમિક એ બૌદ્ધોની ચાર શાખાઓને ઉત્તરોત્તર ચડિયાતી માને છે. એ ચારના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરતાં તેઓ કહે છે કે પહેલી શાખા બાહ્ય જગતનું પરલક્ષી અસ્તિત્વ સ્વીકારે છે, અને એ અસ્તિત્વ પ્રત્યક્ષનો અને કેટલીકવાર અનુમાનનો પણ વિષય છે. બીજી શાખા પણ આ અસ્તિત્વ તો સ્વીકારે છે, પણ તેને ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય ન માનતાં અનુમાનનો વિષય ગણે છે. ત્રીજી શાખા બાહ્ય જગતનું પરલક્ષી અસ્તિત્વ સ્વીકારતી નથી. એ વિજ્ઞાનનું અવલંબન લે છે, અને અવિદ્યાને એક વિચારથી બીજા વિચારના ભેદના કારણરૂપે લેખે છે. ચોથી શાખામાં તો આ વિજ્ઞાનને તેમજ આ વિચારને પણ સ્થાન નથી એટલે કે કેવળ શૂન્યતા છે.

જગતના કારણનો પણ જે વિવિધ દર્શનોએ વિચાર કર્યો છે એમાંના ચાર્વાક, ન્યાય–વૈશેષિક, સાંખ્ય અને વેદાન્ત એ દર્શનોને એઓ અનુક્રમે એકએકથી ચડિયાતાં ગણે છે.

એમણે વૈદિક અને અવૈદિક દર્શનોનો સમન્વય સાધ્યો નથી કે જે કાર્ય આનંદઘનજીએ, ૭૯મા પૃષ્ઠમાં નોંધેલા સ્તવનમાં કર્યું છે.

આ વિષયને વિશેષ ન લંબાવતાં હું એના ઉપસંહાર તરીકે એટલું જ કહીશ કે વિવિધ નયાભાસનાં ઉદાહરણ રજૂ કરતી વેળા અન્યાન્ય દર્શનોનો ઉલ્લેખ જૈન ગ્રંથોમાં કરાયેલો જોવાય છે. જેમકે ન્યાય અને વૈશેષિક દર્શનો એ નૈગમાભાસનાં અને સાંખ્ય અને વેદાન્ત એ સંગ્રહાભાસનાં ઉદાહરણો છે. એવી રીતે ચાર્વાક એ વ્યવહારાભાસનું, સૌત્રાન્તિક બૌદ્ધ દર્શન એ ઋજુસૂત્રાભાસનું, વૈભાષિક શબ્દાભાસનું, યોગાચાર સમભિરૂઢાભાસનું અને માધ્યમિક એવંભૂતાભાસનું ઉદાહરણ છે. આ હકીકતને તેમજ નૈગમ વગેરે સાત નયો ઉત્તરોત્તર વિશુદ્ધ છે એ બાબતને લક્ષમાં લેતાં વિવિધ દર્શનોની તરતમતા વિષેની જૈન દૃષ્ટિ સમજી શકાય છે.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

શ્રીવિજયસિંહસૂરિ–સ્વાધ્યાય

અન્વેષક–પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયયતીન્દ્રસૂરિજી

સરસતિ સામિણિ મન ધરી, હું તો માગું હે એક પસાય કે;
ગાઉં શ્રી તપગછપતિ, આચારિજ હે **વિજયસિંહ** સવાય કે. ૧
ગુરુ ગચ્છપતિ ગુણ ગાયસ્યું. (આંકણી)
સખિ વંદો હે ગછપતિ પાય કઈ, થાલ ભરી ભરિ મોતીઆં;
વધાવો હે વિજયસિંહસૂરિરાય કે. ગુરુ૦ ૨
મરુધર મંડળ **મેડતો**, જિમ સોભઈ હે ઇંદ્રપુરી એહ કે;
તિહાં વસઈ **નાથુ** ગુણનિલો, કુલતિલો હે દિનકર જેહ કે. ગુરુ૦ ૩
તસ ઘર ઘરણી અતિભલી, ગુણવંતી હે **નાયકદે** નાર કે;
રૂપઈ અપસર સારિખી, તસ કૂંખઈ હે હુઓં અવતાર કે. ગુરુ૦ ૪
શુભ દિવસ સુત જનમીઓ, તવ હરખ્યો હે સહુ પરિવાર કે;
ઘરિ ઘરિ રંગ વધામણા, વલિ બાંધ્યા હે તોરણ બારિ કે. ગુરુ૦ ૫
અનુક્રમઈ જોવન પરવર્યા, તવ ભેટયા હે ગુરુ સુવિચાર કે;
શ્રી **વિજયદેવસૂરી**સરૂ, તસુ પાસઈ હે લ્યઈ સંયમભાર કે. ગુરુ૦ ૬
મુખ જાણે સારદ ચંદલો, રૂપઈ જીપઈ હે રતિપતિ એહ કે;
ઓસવંશ સોહાકરું, ગુરુ દીસઈ હે ગુણમણી ગેહ કે. ગુરુ૦ ૭
સીલઈ થૂલિભદ્ર સમવડઈ, ગુરુ વિદ્યા હે વયરકુમાર કે;
લબધિ ગોયમ સારિખો, ગુરુ વિચરઈ હે ભવિજન તાર કે. ગુરુ૦ ૮
કનકવિજય વાચકવરુ, જાણે દીસઈ હે પુન્ય અંકૂર કે;
ઈડરનયર સોહામણો, તિહાં આવઈ હે **વિજયદેવસૂર** કે. ગુરુ૦ ૯
સંવત સોલઈકિયાસીઈ, ગુરૂ જોઈ હે મુહુરત સાર કે;
વૈશાખ સુદિ છઠિ અતિભલી, જિહાં થાપઈ હે નિજ પટધાર કે. ગુરુ૦ ૧૦
શ્રી વિજયદેવપટોધરૂ, ઉદિયો ઉદિયો હે અભિનવો સૂર કે;
શ્રી **વિજયસિંહસૂરીસરુ**, ગુરુ ગાજઈ હે જલધર પૂર કે. ગુરુ૦ ૧૧
વિદ્યાહંસગણિવરતણો, સીસ નમઈ હે નિજગુરુ પાય કે;
વૃદ્ધિહંસ મુનિ ઈમ ભણઈ, ગુરુ દીઠઈ હે શિવસુખ થાય કે. ગુરુ૦ ૧૨
સખિ વંદો હે ગછપતિ પાયકે, થાલ ભરી ભરિ મોતીઆ;
વધાવો હે વિજયસિંહસૂરિરાય કે, ગુરુ ગછપતિ ગુણ ગાયસ્યું. ૧૩

इति श्रीविजयसिंहसूरि–स्वाध्याय । गणिविद्याहंसलिखितं । श्राविका मगीमां पठनार्थं । शुभं भवतु श्रीरस्तु कल्याणमस्तु ।

આ સ્વાધ્યાય સિયાણા (મારવાડ)ના શ્રી સુવિધિજિન જ્ઞાનભંડારમાંના બંડલ નંબર ૧૦ માંના હસ્તલિખિત પાના ઉપરથી ઉતારીને અહીં આપી છે.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

મૌન એકાદશીનો અપૂર્વ પ્રભાવ

લેખક: પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી સુશીલવિજયજી, પાંજરાપોલ, અમદાવાદ.

વિશ્વવંદ્ય દેવાધિદેવો ભવ્ય પ્રાણિઓના કલ્યાણને અર્થે અહર્નિશ ઉપદેશી રહ્યા છે કે હે મહાનુભાવો! પ્રતિદિન ધર્મારાધના કરો. તે કરવાને માટે જો અશક્ત હો તો પર્વના દિવસે તો અવશ્ય ધર્મારાધન કરજો! આવાં પર્વો પણ પ્રતિવર્ષ અનેક સંખ્યામાં આવે છે. તેથી તેની આરાધના કરવા માટે પણ અશક્ત પ્રાણિઓએ ત્રણ પર્વની આરાધના તો ગમે તે ભોગે કરવા કટિબદ્ધ થવું જોઇએ. વૃદ્ધ પુરુષોનું પણ એમ જ કહેવું છે કે બાર મહિનામાં ત્રણ પર્વની આરાધના તો અવશ્ય કરવી જોઇએ. ભલે પથારી વશ હો, કે ભલે મરણની અંતિમ દશામાં પડેલા હો!

આ ત્રણપર્વો તે-પ્રથમ સંવત્સરી (ભાદરવા શુદ ચોથ)નો, બીજો જ્ઞાનપંચમી (સૌભાગ્યપંચમી-કાર્તિક શુદ પાંચમ)નો અને ત્રીજો મૌન એકાદશી (માગશર શુદ અગિઆરસ)નો દિવસ છે. બાર મહિનાના ત્રણસો સાઠ દિવસોમાં આ ત્રણ દિવસ રત્ન સમાન છે. મૌન એકાદશીની વિશેષતા એ છે કે-તે દિવસ તીર્થંકર ભગવંતોનાં દોઢસો કલ્યાણકોની આરાધનાનો અમૂલ્ય સમય છે. શ્રી નેમિનાથ જેવા બાલબ્રહ્મચારી પ્રભુએ કૃષ્ણ મહારાજા જેવા ક્ષાયિક સમ્યકત્વના ધણીને બતાવેલો એ અપૂર્વ દિવસ છે. આ મૌન એકાદશીના કલ્યાણકગર્ભિત શુભાશીર્વાદનું પદ્ય નીચે પ્રમાણે છે.

अरस्य प्रव्रज्या नमिजिनपतेर्ज्ञानमतुलं

तथा मल्लेर्जन्म व्रतमपमलं केवलमलम् ॥

वलक्षैकादश्यां सहसि लसदुद्दाममहसि

अदः कल्याणानां क्षिपतु विपदः पञ्चकमिदम् ॥१॥

"અઢારમા તીર્થંકર શ્રી અરનાથ પ્રભુની દીક્ષા, એકવીશમા તીર્થંકર શ્રી નમિનાથ પ્રભુને કેવલજ્ઞાન, અને ઓગણીશમા તીર્થંકર શ્રી મલ્લિનાથ પ્રભુનો જન્મ, દીક્ષા, અને કેવલજ્ઞાન,-ઉછળતું છે મોટું તેજ જેમાં એવી માગશર શુદ એકાદશીમાં થયેલાં આ પાંચે કલ્યાણકો વિપત્તિને દૂર કરનારાં થાઓ."

આ શ્લોકમાં જે પાંચ કલ્યાણકો બતાવ્યાં છે તે આ ભરતક્ષેત્રની વર્ત્તમાન ચોવીશીને આશ્રયીને બતાવ્યાં છે. એટલે પાંચ ભરત અને પાંચ ઐરાવત એમ દશે ક્ષેત્રમાં થયેલાં કલ્યાણકો ભેગાં કરીએ ત્યારે કુલ પચ્ચાસ કલ્યાણકો થાય છે. અને ત્રણે કાળનાં એટલે વર્ત્તમાન-ભૂત-ભવિષ્યનાં ભેગાં કરીએ ત્યારે દોઢસો કલ્યાણકો થાય છે. માટે જ આ દિવસને શ્રેષ્ઠતમ ગણવામાં આવ્યો છે. આ દિવસે કરેલો ઉપવાસ દોઢસો ઉપવાસના ફલને આપનારો થાય છે. તથા અહોરાત્રિપૂર્વક માત્ર ભણવા-ગણવા સિવાય મૌન રીતે કરેલો ઉપવાસ મહાન ફલને દેનારો થાય છે.

આ મૌન એકાદશી વ્રત અગિયાર વર્ષ અને અગિઆર મહિને પૂર્ણ થાય છે. પ્રાંતે બારમા વર્ષે ઉજમણું કરવાનું હોય છે. તેમાં અગિયાર જાતના પકવાન્ન, અગિયાર જાતનાં ફલ, અગિયાર જાતનાં ધાન્ય, અગિયાર જાતની સુંદર વસ્તુ વગેરે મૂકવાની હોય છે. જઘન્યથી અગિયાર શ્રાવકનું વાત્સલ્ય, સંઘપૂજા, અગિયારે અંગને લખાવાવાં વગેરે વગેરે કરવાનું હોય છે.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

એક સમયે બાવીશમા તીર્થંકર શ્રી નેમિનાથ ભગવંત દ્વારિકા નગરીના ઉદ્યાનમાં સમવસર્યા. ઉદ્યાનપાલકે શ્રીકૃષ્ણ મહારાજાને ખબર આપી, એટલે તે પરિવાર સહિત ભગવંતના વંદનાર્થે ત્યાં આવ્યા, અને વંદન–નમસ્કારાદિ કરી યોગ્ય સ્થાને બેસી બોલ્યાઃ હે સ્વામિન્! ત્રણસોને સાઠ દિવસમાં સારભૂત એવો એક દિવસ બતાવો, કે જેનું દાન શીલ અને તપ કરવાની શક્તિથી હીન એવો હું પણ આરાધન કરી શકું. ત્યારે ભગવાને કહ્યું: માગશર શુદ અગિયારસનું અવશ્ય આરાધન કરો. જેમ દરેક પર્વમાં પર્યુષણ પર્વ મુખ્ય છે, તેમ દરેક દિવસોમાં આ દિવસ મુખ્ય છે. માટે સાધુ–સાધ્વી–શ્રાવક–શ્રાવિકા સર્વેએ આ દિવસે મૌનવ્રત, તપશ્ચર્યા, દેવવંદન, ગરણું ગણવું ઇત્યાદિ કરવું જોઇએ. આ રીતે મૌન એકાદશીનો મહિમા સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યાઃ 'હે પ્રભો! પૂર્વે કોઈએ આ એકાદશી આરાધી હતી? અને આરાધનારને કયા ફલની પ્રાપ્તિ થઈ હતી? આથી શ્રીનેમિનાથ ભગવંતે સુવ્રત શ્રેષ્ઠીનું કથાનક નીચે પ્રમાણે કહી સંભળાવ્યું.

ધાતકી ખંડમાં ઇષુકાર પર્વતથી પશ્ચિમ દિશામાં વિજય નામનું નગર છે. ત્યાં પૃથ્વીલ નામનો રાજા રાજ્ય કરે છે. તેને શીલાદિગુણશાલિની ચન્દ્રાવતી નામે રાણી છે. આ જ નગરમાં સુપુત્રે કરી સહિત, જિનેન્દ્ર ભક્તિમાં તલ્લિન એવો સુર નામનો વયોવૃદ્ધ ધનવાન શ્રેષ્ઠી છે. તેનું શરીર દુર્બળ અને ક્ષીણ થઇ જવા છતાં તેની ધર્મભાવના જાગતી જીવની તેના હૃદય સરોવરમાં રાજહંસની માફક રમ્યા કરે છે.

એકદા તે શ્રેષ્ઠીએ ગુરુભગવંત પાસે આવી પૂછ્યું: "હે ગુરુવર્ય! હવે મારાથી વિશેષ ધર્મનું આરાધન થતું નથી. માટે કૃપા કરી મને એવો કોઈ માર્ગ બતાવો કે મારા કર્મનો ક્ષય થાય." ગુરુભગવંતે એકાદશીવ્રત કરવાનું કહ્યું. શ્રેષ્ઠીએ તહત્તી કહી તે વાત સ્વીકારી. ઘેર આવી તે વ્રતનો પ્રારંભ કર્યો. અગિયાર વર્ષ અને અગિયાર માસે તે વ્રત વિધિપૂર્વક પૂર્ણ કરી બારમે વર્ષે ઉદ્યાપન કર્યું. ઉદ્યાપન દિવસથી પંદરમે દિવસે અકસ્માત પેટમાં એકદમ શૂલનો વ્યાધિ ઉત્પન્ન થયો. અને શેઠ મરણ પામ્યા. શેઠનો જીવ ધર્મપ્રભાવે અગિયારમા આરણ્ય દેવલોકમાં એકવીશ સાગરોપમની સ્થિતિવાળો દેવ થયો. ત્યાં દૈવિક વૈભવો ભોગવી, એકવીશ સાગરોપમની સ્થિતિનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી, સ્વર્ગમાંથી ચળી સૌર્યપુરમાં સમૃદ્ધિશાળી વ્યવહારીને ત્યાં તેની પ્રીતિમતી નામની પ્રિયાની કુક્ષિમાં પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. ગર્ભના પ્રભાવથી માતાને વ્રતની અભિલાષાઓ થવા લાગી. પૂર્ણ સમયે માતાએ પુત્રરત્નને જન્મ આપ્યો. નાલરથાપવાને માટે જે ખાડો ખોદવામાં આવ્યો તેમાંથી પુષ્કળ નિધાન નીકળ્યું. આ વાત જોત જોતામાં સર્વત્ર ફેલાઇ ગઈ. દમ્પતીને આવું પુણ્યવંત પુત્રરત્ન પ્રાપ્ત થવાથી ઘણો જ આનંદ થયો. બારમે દિવસે પિતાએ જ્ઞાતિબંધુઓને ભોજનાદિ કરાવી, સૌની સમક્ષ, એ પુત્ર તેની માતાના ગર્ભમાં હતો ત્યારે તેની માતાને વ્રતની ઇચ્છા થઇ હતી તેથી, એ પુત્રનું સુવ્રત એવું નામ પાડ્યું. પાંચ ધાવ માતાઓથી લાલન પાલન કરાતો સુવ્રત બીજના ચંદ્રમાની માફક વધવા લાગ્યો. પુત્ર આઠ વર્ષની ઉમ્મરનો થયો એટલે માતા–પિતાએ તેને પુરુષની બહોંતેર કલાઓમાં નિપુણ બનાવવા તથા ધાર્મિક સંસ્કારો પ્રાપ્ત કરાવવા ઉપાધ્યાયને ત્યાં સોંપ્યો. થોડા જ સમયમાં બુદ્ધિનો ભંડાર એવો તે પુત્ર બહોંતેર કલા તથા ધાર્મિક સંસ્કારોથી અલંકૃત થયો. પુત્રે યૌવન અવસ્થામાં પ્રવેશ કર્યો એટલે માતાપિતાએ ઉચ્ચ

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

કુટુમ્બોની અગિઆર કન્યાઓ સાથે તેનું પાણિગ્રહણ કરાવ્યું. અને પિતાએ પુત્રને સર્વ ભાર સોંપી પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી આત્માના કલ્યાણનો માર્ગ ગ્રહણ કર્યો.

સુવ્રત શ્રેષ્ઠીએ પોતાના દેવભવ પહેલાંના ભવમાં અગિયારસનું રૂડી રીતે આરાધન કર્યું હતું તેથી તે અગિયાર ક્રોડ સોનૈયાનો ભોક્તા, દાનવીર, રાજ્યનો માનીતો થયો અને ધર્મકાર્યથી દીપતો થયો. આ રીતે સાંસારિક સુખોને અનુભવતાં સુવ્રત શ્રેષ્ઠીને ત્યાં અગિયારે વધુઓએ એકેક પુત્રરત્નને જન્મ આપ્યો. સુવ્રતશેઠ અગિયાર પુત્રોના પિતા થયા.

એક સમયે ઉદ્યાનમાં ધર્મઘોષ નામના મુનિ સપરિવાર પધાર્યા. રાજા વગેરે તથા સુવ્રત શેઠ સૌ વંદનાર્થે ગયા. પૂ. આચાર્ય મહારાજે ઉપદેશ આપતાં તપનું ખૂબ જ સમર્થન કર્યું. અને પ્રાંતે જણાવ્યું કે–પંચમીના તપ વડે પાંચ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, અગિયારસના તપ વડે અગિયાર અંગ સુખપૂર્વક આવડે છે, ચતુર્દશીના તપ વડે ચૌદ પૂર્વ આવડે છે અને પૌર્ણમાસીના તપ વડે સર્વસ્વનું આગમન થાય છે. આ રીતે તપનો અનુપમ મહિમા સાંભળી સુવ્રત શ્રેષ્ઠીના મનમાં ઊહાપોહ થવા લાગ્યો. તેમને એકદમ મૂર્છા આવી અને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું અને એના પ્રતાપે તેમણે પોતાનો પૂર્વભવ નીહાળ્યો. અને પોતે મૌન એકાદશીની આરાધના કરી હતી તે જણાયું. આ ભવમાં પણ મારે તે વ્રતની જિંદગી પર્યંત આરાધના કરવી એવો સંકલ્પ કર્યો. એટલે ગુરુમહારાજે કહ્યું: " હે શ્રેષ્ઠી ! પૂર્વભવે તમે તેને રૂડી રીતે આરાધી છે તેથી આ ભવમાં તમને નિર્મલ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ છે, તમે અગિયાર ક્રોડ સોનૈયાના માલિક થયા છો અને ધર્મની દૃઢ શ્રદ્ધા વગેરે પામ્યા છો. માટે હવેથી તે વ્રતનું વિશેષે કરીને આરાધન કરો. હવે શ્રેષ્ઠી કુટુમ્બ સહિત આઠ પહોરના પૌષધ પૂર્વક મૌન એકાદશીનું આરાધન કરવા લાગ્યા, એટલે લોકમાં પણ મૌન એકાદશીની ખૂબ ખૂબ પ્રસિદ્ધિ અને માન્યતા થઈ.

श्रेयांसि बहुविघ्नानि એ ઉક્તિ અનુસાર સારા કાર્યમાં પણ વિઘ્ન આવે છે. પણ જ્યારે તેમાંથી પસાર થઈ જવાય છે ત્યારે તે કાર્ય મહાફલાવી થાય છે. દૃઢ શ્રદ્ધાવાન સુવ્રત શ્રેષ્ઠી એકદા પૌષધ લઈ તેનું સમ્યગ્ રીતે આરાધના કરી રહ્યા છે. રાત્રિમાં સૌ કાયોત્સર્ગમાં લીન થયા છે. આ બાજુ ચોરોને ખબર પડી કે સુવ્રત શ્રેષ્ઠી મહાધનવાન્ છે, અને મૌન એકાદશીએ વ્રત કરીને મૌન રહે છે, લેશમાત્ર પણ બોલતા નથી. માટે આપણને ઠીક લાગ મળ્યો છે. એમ વિચારી ચોરોએ સુવ્રત શ્રેષ્ઠીના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો. એક તો રાત્રિ એટલે ઘોર અંધારું તેમાંય સૌ પૌષધમાં એટલે દિવાનું તો નામ નિશાન નહીં. ચોરોએ દીવો કર્યો એટલે દીવાના તેજમાં જ્યાં દૃષ્ટિ નાખે ત્યાં સોનાના જ ઢગલા દેખાયા. એ જોઈને ચોરો તો આભા જ બની ગયા. વાહ ! આજ તો ખૂબ જ માલ મળશે. પણ જ્યાં કર્મરાજા રુઠયો હોય ત્યાં મનની ભાવના મનમાં જ અદૃશ્ય થઈ જાય. સુવ્રત શ્રેષ્ઠીનું પુણ્યબળ પણ જબરજસ્ત તપતું હતું. વળી તે મૌન એકાદશી જેવા વ્રતમાં તલ્લીન થયા હતા. એટલે તુરત જ શાસનદેવીએ બધાય ચોરોને સ્તંભિત કરી દીધા.

પ્રભાતકાલ થયો, એટલે સ્તંભિત થયેલા ચોરોને જોઈ સર્વે લોકો ભેગા થયા. કોટવાલોને ખબર આપી. કોટવાલો આવીને ચોરોને બાંધી ઊભા રહ્યા. કુટુમ્બસહિત સુવ્રત શ્રેષ્ઠી સ્થાપનાચાર્ય સમીપે પૌષધ પારી ઉપાશ્રયે જઈ, ગુરુ મહારાજને વંદન–નમસ્કારાદિ કરી, ધર્મદેશના સાંભળી પાછા ઘેર આવ્યા. અને એ બધું જોવા છતાં મૌન જ રહ્યા.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

કોટવાલોને પણ શાસનદેવીએ સ્તમ્ભિત કરી દીધા. રાજાને ખબર પડી એટલે રાજા ત્યાં આવ્યા. સુવ્રત શ્રેષ્ઠીએ રાજાજીનું બહુમાન કરી તેમને સર્વવૃત્તાંતથી વાકેફ કર્યા, અને ધર્મના ઉપદેશક વચનો કહ્યાં. રાજા પણ હર્ષિત થયો. સુવ્રતે કહ્યું કે ચોરોને બંધનથી મુક્ત કરો. રાજાએ તે સ્વીકાર્યું. બાદમાં શાસનદેવીએ તલારક્ષકો અને ચૌરને છોડી દીધા, સૌને બંધનથી મુક્ત કર્યા, અને શ્રેષ્ઠીએ કુટુમ્બસહિત પારણાં કર્યાં.

એકવાર આખા નગરમાં એકાએક દાવાનલ સળગી ઊઠયો. નગરના લોકો આમ તેમ નાસભાગ કરવા લાગ્યા. સુવ્રત શ્રેષ્ઠી પૌષધમાં હોવાથી લેશમાત્ર ડગ્યા નહીં. જોતજોતામાં આખું નગર અરણ્યની જેમ બળી ગયું. પણ સુવ્રત શ્રેષ્ઠીનું સર્વસ્વ અજ્વલિત રહ્યું. પ્રભાતમાં દાવાનલ શમી ગયો. સમુદ્રમાં દ્વીપની માફક માત્ર સુવ્રત શ્રેષ્ઠીનાં ઘરબારને સુરક્ષિત જોઇ બધા નગરવાસી સુવ્રત શ્રેષ્ઠીની ભૂરીભૂરી પ્રશંસા કરવા લાગ્યા.

સુવ્રત શ્રેષ્ઠીને મૌન એકાદશી આરાધતાં અગિયાર વર્ષ અને અગિયાર મહિના પસાર થઈ ગયા. બારમે વર્ષે મોટું ઉજમણું માંડયું. તેમાં મુકતાફલો, રત્નો, શંખો, પ્રવાલો, સુવર્ણ, રૂપુ, તાંબુ, પિત્તલ, કાંસુ, પટ્ટકુલો અનેક પ્રકારનાં ધાન્યો, પકવાન્નો, શ્રીફલો, દ્રાક્ષો, ફલો, સોનારૂપાનાં ફુલો, અશોકાદિનાં પુષ્પો, ઈત્યાદિ અનેક વસ્તુઓ અગિયાર અગિયાર જિનેશ્વરની આગળ મૂકી. આ રીતે વિસ્તાર પૂર્વક ઉદ્યાપન કરી સંઘપૂજન સાધર્મિક વાત્સલ્ય કરી મનુષ્યજન્મને કૃતાર્થ કર્યો.

હવે સુવ્રત શ્રેષ્ઠી વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચ્યા. એકદા રાત્રિમાં તેમને નિદ્રા આવતી ન હતી, અને મન ધર્મવિચારણામાં ચઢી ગયું હતું. તેમને થયુંઃ મેં શ્રાવકવ્રત પાલ્યું, મૌન એકાદશીને રૂડી રીતે આરાધી, સંસારના વૈભવો પણ ભોગવ્યા, પુત્રરત્નોને પણ રમાડયા, હવે તો મારે માત્ર એક જ કાર્ય આ જન્મમાં કરવાનું બાકી રહ્યું છે. જે માર્ગે મારા પૂજ્ય પિતાશ્રી પધાર્યા તે જ માર્ગે જવા હવે મારું મન તલસી રહ્યું છે. કયારે મને સદ્ગુરુનો સમાગમ થાય અને હું સર્વસ્વ તજી દઇને દીક્ષા સ્વીકારું અને મારા આત્માનું કલ્યાણ સાધું. શેઠે આ ભાવનામાં ને ભાવનામાં આખી રાત્રી પસાર કરી. સદ્ભાગ્યે પ્રભાતમાં જ ખબર આવી કે નગરના ઉદ્યાનમાં ચાર જ્ઞાનના ધારક ગુણસુન્દર આચાર્ય પરિવાર સહિત પધાર્યા છે. આખી નગરી દર્શનાર્થે ઉલટી છે. સુવ્રત શ્રેષ્ઠી પણ પરિવાર સહિત ત્યાં ગયા. આચાર્ય મહારાજે સંયમ માર્ગની ખૂબ જ પુષ્ટિ કરતાં જણાવ્યું કે—

चारित्ररत्नान्न परं हि रत्नं, चारित्रवित्तान्न परं हि वित्तम् ॥
चारित्रलाभान्न परो हि लाभः, चारित्रयोगान्न परो हि योगः ॥१॥
दीक्षा गृहीता दिनमेकमेव, येनोग्रचित्तेन शिवं स याति ॥
न तत् कदाचित्तदवश्यमेव, वैमानिकः स्यात् त्रिदशप्रधानः ॥२॥

"ચારિત્ર રત્ન જેવું બીજું કોઈ રત્ન નથી. ચારિત્ર, ધન જેવું બીજું કોઈ ધન નથી, ચારિત્ર લાભ જેવો બીજો કોઇ લાભ નથી, અને ચારિત્ર યોગ જેવો બીજો કોઇ યોગ નથી. એક દિવસનું ચારિત્ર પણ જો સમ્યગ્ પ્રકારે ઉગ્ર ચિત્તથી પાળ્યું હોય તો જીવ મુક્તિમાં જાય છે. કદાચ કાલની પ્રતિકુલતાને લઈ મુક્તિમાં ન જાય તો પણ અવશ્ય પ્રધાન એવો વૈમાનિક દેવ તો થાય છે જ."

આ રીતે ગુરુ ભગવંતની દેશના સાંભળીને સુવ્રત શ્રેષ્ઠી બન્ને હાથ જોડી કહેવા લાગ્યાઃ "હે ગુરુ ભગવંત! હું એ ભાગવતી પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારવા ચાહું છું એટલે ઘરનો

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

સર્વ ભાર પુત્રોને સોંપી આપની પાસે દીક્ષાવ્રતને અંગીકાર કરીશ." ગુરુભગવંતે કહ્યું કે-'**यथासुखं प्रवर्तस्व, प्रतिबन्धं मा विधेहि**' હે મહાનુભાવ! જેમ તમને સુખ ઉપજે તેમ કરો, વિલંબ ન કરો. પછી સુવ્રત શ્રેષ્ઠી ઘેર આવ્યા. સૌ સાથે ભોજનાદિ કર્યું અને પછી પુત્રો-પત્નીઓ પાસે દીક્ષાની અનુમતિ માગી. પુત્રોએ અનુમતિ આપી. પત્નીઓએ કહ્યું કે અમે પણ તમારી સાથે જ દીક્ષા લઇશું. પત્નીનો ખરો ધર્મ એ જ છે કે પતિ સારે માર્ગે જતો હોય તો પત્નીએ પણ તે જ માર્ગ સ્વીકારવો. સુવ્રત શ્રેષ્ઠીએ ઘરનો તમામ ભાર પુત્રરત્નોને સોંપ્યો, અને પોતાની અગિયારે પત્નીઓ સાથે સંયમ માર્ગને સ્વીકાર્યો. સંયમનું સમ્યગ્ પ્રકારે આરાધન કરતાં અગિયારે સ્ત્રીઓ માસના અનશન વડે કાયબલક્ષીણ થવાથી ઘાતિયાં કર્મનો નાશ કરી કેવલજ્ઞાન પામી અઘાતીયાં કર્મને તોડી મોક્ષગામિની બની. અને સુવ્રત મુનિ સંયમ માર્ગમાં દિવસે દિવસે આગળ વધતા જ ગયા. તપશ્ચર્યાદિથી પોતાના આત્માને ખૂબ જ રંગી નાખ્યો છે. તેમની તપશ્ચર્યાની નોંધ પણ જાણવા જેવી છે, જે આ પ્રમાણે છે: બસો છઠ્ઠ, સો અઠ્ઠમ, ચાર ચોમાશી તપ, એક છ માસી તપ, અને મૌન એકાદશી તિથિનો તપ, આ રીતે વિશેષે કરીને તપતા, બાર અંગના ભણાવનાર, શુદ્ધ દીક્ષાના પાલનારા થયા. ધન્ય હો આવા મુનિવરને કે જેમણે વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ દીક્ષા લઈ આવી ઉગ્ર તપશ્ચર્યાઓ કરી.

આવા ઉગ્ર તપસ્વી મુનિ એક સમયે મૌન એકાદશીનું આરાધન કરતાં મૌન રહ્યાં છે. તેમની પરીક્ષા કરવા માટે કોઈ મિથ્યાદષ્ટિ દેવ આવ્યો છે. અન્ય મુનિના બન્ને કાનમાં મહાન્ વેદના ઉત્પન્ન કરી છે. ઘણાઘણા ઉપચાર કરવા છતાં પણ વેદના શમી નહીં. ત્યારે તે દેવે વેદનાવાળા સાધુને કહ્યું કે તમારી વેદના સુવ્રત મુનિના ઔષધથી શમી જશે, ક્યારે કે પોતાના સ્થાનથી બહાર આવીને ઉપચાર કરશે ત્યારે. વેદનાવાળા સાધુએ જ્યાં સુવ્રત મુનિ હતા ત્યાં આવીને ઉપચાર માટે પ્રાર્થના કરી. મૌન એવા સુવ્રત મુનિ રાત્રિમાં સ્વસ્થાનથી બહાર આવ્યા નહીં. ત્યારે વેદનાથી અત્યંત પીડાતા તે મુનિ સુવ્રત મુનિના મસ્તકે માર મારવા લાગ્યા. તે સમયે સુવ્રત મુનિવરને અસહ્ય વેદના થવા લાગી. છતાં લેશમાત્ર ચલાયમાન થયા સિવાય વિશેષે કરી સદ્ધ્યાનમાં લીન થયા. અને ચિંતવવા લાગ્યા કે—હે જીવ! અત્યારે કર્મ ખપાવાનો શુભ અવસર પ્રાપ્ત થયો છે. આ વેશમાં અનંતા મુનિવરો કર્મ ખપાવી ખપાવીને મુક્તિને પામ્યા છે. તીર્થંકરોને પણ કર્મ રાજાએ છોડયા નથી તો પછી તારે તો ગભરાવાનું શેનું જ હોય. એમ ઉત્તમ ભાવના ભાવતા જાય છે, અને કર્મના થોકને ઉડાવતા જાય છે. મુનિ લેશમાત્ર પણ ચલાયમાન થતા નથી, એમ વિભંગ જ્ઞાનથી જાણી મિથ્યાદષ્ટિ દેવ વિવિધ પ્રકારના ઘોર ઉપસર્ગો કરવા માંડયો. સુવ્રત મુનિવર પણ ક્ષપક શ્રેણીએ ચઢયા હતા એટલે તેમણે ઘાતીયાં કર્મને ચકચૂર કર્યાં અને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. પછી ભવ્ય જીવોને પ્રતિબોધી અઘાતી કર્મને પણ ચૂરિ મુકિત મંદિરમાં બિરાજમાન થયા.

આ રીતે બાલબ્રહ્મચારી શ્રી નેમિનાથ પ્રભુના મુખારવિન્દથી સુવ્રત શ્રેષ્ઠીનો વૃત્તાંત સાંભળી શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવ પણ મૌન એકાદશીના આરાધનમાં આદરવાળા થયા. ત્યારથી આ મૌન એકાદશીનો લોકમાં વિશેષે કરીને પ્રસિદ્ધિ થઈ.

ભવ્ય જીવો પણ મૌન એકાદશીને રૂડી રીતે આરાધો એ જ શુભ ભાવના!

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

पूज्यताका विचार

लेखक—पूज्य मुनिमहाराज श्री विक्रमविजयजी [आ. म. श्रीविजयलब्धिसूरीश्वरशिष्य]

ता. ३१-३-४२ के स्था. पत्रमें डोसीजी लिखते हैं कि 'इन्द्रों द्वारा तीर्थंकरोंका जन्मोत्सव किया जाना, दाढाओंकी पूजा होना ये धार्मिक कृत्य नही हैं' उनका यह कहना ठीक नहीं हैं, क्योंकि जंबूद्विपप्रज्ञप्तिमें साफ साफ कहा गया है कि 'केइ जिणभत्तीए' अर्थात् कितनेक जिनेश्वर भगवानकी भक्तिसे दाढाओंका ग्रहण और जन्मोत्सव करते हैं। तो फिर त्रिभुवनस्वामीका जन्मोत्सव और दाढाओंकी पूजा करना धार्मिक कृत्य क्यों नहीं? प्रभुका जिन दाढाओंसे संबंध है उनकी पूजामें जो लोग धार्मिकता नहीं स्वीकारते हैं उन लोगोंको नामका सहारा भी छोडना चाहिए, क्योंकि दाढा तो साक्षात् शरीरका अवयव होनेके कारण भाव तीर्थंकरके संबंधसे युक्त है। नाम तो दूर है। और सूत्रोंमें भगवानका जन्मोत्सव और दाढाओंकी पूजाको अधार्मिक कहा ही नहीं है। किन्तु 'केइ जिणभत्तीए' इत्यादि तो कहा ही है। जिन क्रियाओंको साधु करे वे क्रियाएं ही धार्मिक हैं ऐसा कोई नियम नहीं है। क्योंकि श्रावक दानक्रिया करते हैं, साधुओंकी स्मशानयात्रामें जाते हैं, और साधु न तो दान देते हैं या न तो स्मशानयात्रामें भाग लेते हैं, तो भी इन कार्योंको अधार्मिक नहीं कहा जाता है।

तीर्थंकर प्रभु लोकोत्तर पुरुष हैं अतः इनके लिये दूसरोंके उदाहरण निकम्मे हैं। जन्मसे ही तीर्थंकर प्रभु अतिशयवाले होते हैं, गर्भमें रहने पर भी इन्द्रोंद्वारा नमुथ्थुणं से स्तुति किये जाते हैं। सेनप्रश्नमें किसी भी स्थान पर गृहवासमें रहे हुए तीर्थंकर, साधुको नमस्कार करते हैं ऐसा पाठ है ही नहीं इस लिए सेनप्रश्नके नामसे डोसीजीने जो लिखा है वह यथार्थ नहीं है।

'गृहवास छोडने पर ही ये साधुओंके लिए वंदनीय हो सकते हैं" ऐसा लिखते हो तो क्या, उनके पूर्ववर्ती साधुओंसे वे वंदनीय होते हैं कि पश्चाद्-वर्ती साधुओंसे? पूर्ववर्ती साधुओंसे वंदनीय हो सकते हैं तो किस शास्त्रके आधारसे? और पश्चाद्वर्ती साधुओंसे वंदनीय होते हैं तो इसमें कोई आश्चर्यकी बात नही हैं, क्योंकि उनसे इतर साधु भी पश्चाद्वर्ती साधुओंसे वंदनीय होते ही हैं, तो फिर गृहवास छोडनेपर इत्यादि लेख निरर्थक ही रहा। 'देवों या इन्द्रोंका अनुकरण करनेवालेको विवाह करवानेमें भी धर्म मानना चाहिए' इसका जवाब यही है की कर्तव्यमें देव व इन्द्रोंका अनुष्ठान ही प्रयोजक है ऐसा कोई नियम नहीं है। और इन्द्रोंने सभी तीर्थंकरोंका विवाहोत्सव कराया नहीं है, और जन्मोत्सव और पूजन आदि तो सभी तीर्थंकरोंका इन्द्र और देव करते ही हैं।

'जैन जनताके लिये देव और गुरु दोनों पूज्य हैं फिर एकका द्रव्य और स्थापना पूज्य है तो दूसरोंका क्यों नही?' इस लेखसे पूज्यतामें प्रयो-

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

तक देवत्व और गुरुत्वको बताया सो ठीक ही किया है, क्योंकि इनके निक्षेप पूज्य ही हैं, पूज्य नहीं हैं ऐसा कौन कहता है ? अगर कहो कि सूरिजीने ही तीर्थंकरके चारों निक्षेप पूज्य है और साधुका भाव निक्षेप ही वंद्य है-ऐसा कहा है तो उसका मतलब नहीं समझे हो ऐसा ही कहना होगा। और इसीसे सूरिजीके कथनको सफेद झूठ कह रहे हो। तीर्थंकर तो तीर्थंकर नामकर्मके प्रभावसे वंद्य होते हैं। तीर्थंकर नामकर्मकी व्याख्या ही ऐसी है इस लिए जन्मसे ही वे पूज्य हैं। अतः जन्मादि मरणान्त स्थायि उन तीर्थंकरोंका द्रव्य निक्षेप भी पूज्य और वंदनीय है। इस मतलबसे तीर्थंकरोंके चारों निक्षेप पूज्य कहे गये हैं. परन्तु साधुकी आत्मा मात्र पूज्य नहीं किन्तु साधुत्व पर्यायापन्न आत्मस्वरूप ही पूज्य है इस मतलबसे साधुका भाव निक्षेप ही वंद्य है ऐसा कहा गया है। इससे साधुका जन्म मरण व्यापि द्रव्य निक्षेप ही अवंद्य सिद्ध होता है, न तु साधुत्व पर्यायापन्न द्रव्यादिक। इसीसे हीरविजयसूरि आदिकी मूर्ति पूजी जाती है। 'लोगस्सके बारेमें नहीं कहा था उसमें क्या प्रमाण हैं' ऐसा सूरिजीके वचनको लेकर कहते हो कि 'यह तो निश्चय हो गया कि सूरिजीके पास इसकी मान्यता (को) पुष्ट करनेवाला कोई प्रमाण नहीं, हमसे निषेधक प्रमाण मांगते है परंतु मैंने पहिले ही प्रमाण दे दिया है, सूरिजीने नहीं देखा होगा' ऐसा जो लिखते हो यह तो तुम्हारे ही गले पड गया, क्योंकि सूरिजीने अपने पक्षका साधक प्रमाण बहुत विस्तारसे दर्शाया है, जिसको नहीं देखते हुए नाहक जनताको भ्रममें डालनेके लिये ऐसा लिखते हो।

'जो लोगस्सका पाठ है वो ही प्रथम जिनेश्वराश्रित संघ में कहा जाता था, इस विषयमें प्रमाण है। यह स्तुति मोक्षप्राप्त जिनेश्वरोंकी है भवभ्रमणमें भटकते हुए जीवोंकी नहीं'। और 'लोगस्सका चतुर्विंशतिस्तव नाम भी प्रभु महावीरके शासनमें ही हुवा है पहिले नहीं था' ये दोनों वचन परस्पर विरुद्ध हैं, क्योंकि जिस वक्त महावीरने तीर्थ स्थापित किया उस वक्त महावीर तो मोक्षप्राप्त नहीं थे तो उस वक्त भी लोगस्सका पाठ नहीं रहा होगा और चतुर्विंशतिस्तव नाम नहीं पडा होगा। यदि करते थे और नाम पडा था ऐसा कहोगे तो यह स्तुति मोक्षप्राप्त जिनेश्वरोंकी है यह तुम्हारा कथन मिथ्या होगा, यदि मोक्षप्राप्त होने पर लोगस्सका पाठ चला और नाम पडा ऐसा कहोगे तो भी गलत है, क्योंकि महावीरके शासनमें तीर्थस्थापनके दिनसे षडावश्यक करना नियत है, और लोगस्सका नाम चउवीसत्थो ही है, क्योंकि सामायिक-चउवीसत्थो-वंदणयं-पडिक्कमणं काउसग्गो इसी प्रकार ही आवश्यकके छ अध्ययनके नाम नंदीमें भी कहे गये है-'से किं तं आवस्सयं छव्विहं पन्नतं तं जहा-सामाइयं १ चउवीसत्थओ २ वंदणयं ३ पडिक्कमणं ४ काउसग्गो ५ पच्चक्खाणं ६ से तं आवस्सयं।

सेनप्रश्नमें कहीं पर भी लोगस्सको भद्रबाहुस्वामीने बनाया है ऐसा कहा नहीं है, इसमें तो लोगस्स भद्रबाहु स्वामीने बनाया नहीं है यही सिद्ध किया

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

है । लोगस्सको मोक्षप्राप्त जिनेश्वरोंकी स्तुति कहते हो और आगे जाकर लोगस्ससे भूतकालीन भावस्वपरूपका स्मरण होता है ऐसा लिखते हो यह दोनों वचन परस्परव्याहत है, भूतकालीन भाव जब विद्यमान था उस वक्त इस लोगस्ससें वह स्तुति विषय नहीं था, क्योंकि मोक्षप्राप्त जिनेश्वरोंकी स्तुति कहते हो तब उससे भूतकालीन भावका स्मरण भी कैसे हो सकता है ? जो वाक्य तीर्थंकरको स्पर्शा ही नहीं यह वाक्य किसी भी कालमें उनका स्मारक कैसे बन सकता है ? लोगस्स नोसिद्धोंको विषय करता है ऐसा आप लिखते हो, जिस प्रकार केवलज्ञानसे पूर्व वे मोक्षप्राप्त जिनेश्वर नहीं कहलायेंगें अतः लोगस्ससे भूतकालीन भावस्वरूपका स्मरण असंभाव्य है इस लिए सूरिजीकी तर्क कुतर्क नहीं है, किन्तु सतर्क है आपकी ही कुतर्क है । कहीं पर मोक्षप्राप्त जिनेश्वरोंकी स्तुति कहते हो और कहीं पर भूतकालीन भावस्वरूपका स्मरण होता है, तीर्थंकरके गुणानुवाद होते है, तब उसी अवस्थाका चिन्तन होता है ऐसा कहते हो अत एव इसके विषयमें गुरुजयंतीका उदाहरण असंगत है । क्योंकी जयंती पर जो हमारे वचन होते हैं वे भूतकालीन भावके ही होते हैं नकि उनकी वर्तमान अवस्थाके । तुम तो लोगस्सको मोक्षप्राप्त जिनेश्वरोंकी स्तुति कहते हो तब तीर्थंकरोंका गुणानुवाद उससे हो ही नहीं सकता और तीर्थंकरत्व सिद्धावस्थामें नहीं है क्योंकि जब तक तीर्थंकर नामकर्म होता है तब तक वे तीर्थंकर कहलाते हैं उसका क्षय होजानेसे तीर्थंकरत्व पर्याय सिद्धावस्थामें रह नहीं सकता है । जब लोगस्स 'यह वचन सिद्ध विषयक माना जाय तो इससे भूत तीर्थंकरोंका गुणानुवाद असंभवित ही होगा । इस लिये इसके अलावा' इत्यादि लिखकर सूरिजीकी दीहुई बाधाको व्यर्थ सिद्ध नहीं कर सकते । और जिनको नयका ज्ञान न होवे वे ही 'मूर्तिपूजक लोग समवसरणके बाहर उन्हें जिनेश्वर नहीं मानते होंगे' ऐसे आक्षेप करें । (क्रमशः)

અંક માટે જરૂરી સૂચના

હવે ચતુર્માસ પૂર્ણ થયું છે એટલે વિહાર દરમ્યાન પૂજ્ય મુનિ મહારાજોને 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' માસિકનો દરેક અંક નિયમિત મળે અને વિહારના કારણે ગેરવલ્લે ન જાય તે માટે એક સૂચના એ કરવાની છે કે—જેમને 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' મોકલવામાં આવે છે તે પૂજ્ય મુનિમહારાજો અમને તેમનું એક નિશ્ચિત સરનામું લખી જણાવે, જ્યાં આગામી ચતુર્માસ સુધીના શેષ કાળમાં અમે માસિક મોકલ્યા કરીએ. ટપાલના કાયદા મુજબ અમુક નિશ્ચિત કરેલ સરનામે મંગાવેલું માસિક, તેનું પેકીંગ તોડવામાં ન આવ્યું હોય તો, વધારાનું ટપાલ ખર્ચ કર્યા વગર જ તેઓ પોતાને ઠીક લાગે તે બીજે સ્થળે ટપાલ દ્વારા મંગાવી શકે છે. આશા છે, આ રીતે અમને નિશ્ચિત સરનામું લખી જણાવવાની પૂ. મુનિમહારાજો અવશ્ય કૃપા કરશે. વ્યવ૦

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

આરાધનાનું વિશેષ સાહિત્ય

લેખકઃ–શ્રીયુત પં. લાલચંદ્ર ભગવાન ગાંધી, પ્રાચ્યવિદ્યામંદિર, વડોદરા

'જૈન સત્ય પ્રકાશ'ના ૮મા વર્ષના અં. ૧૧, પૃ. ૩૪૮થી ૩૫૧માં મુનિરાજ શ્રી કનકવિજયજીનો એક લેખ 'અંતિમ આરાધનાના પ્રકારો (અને તેને અંગેનું આપણું કેટલુંક સાહિત્ય)' પ્રકાશિત થયો છે; તેમાં સૂચવેલ ૧૯ નામોમાં કેટલાંકનો નામ–નિર્દેશ થયો જણાતો નથી, તેથી તે તરફ લક્ષ્ય ખેંચવું–અહિં ઉચિત લાગે છે.

સંવેગરંગશાલા—આ નામની આરાધના, શ્વેતાંબર જૈન સાહિત્યમાં વિશિષ્ટ આરાધનાશાસ્ત્રરૂપ છે–એ તરફ બહુ થોડા વિદ્વાનોનું ધ્યાન ખેંચાયું જણાય છે. ગૌતમ-સ્વામીએ નવદીક્ષિત રાજર્ષિ મહસેનને ઉદ્દેશી આરાધનાનું જે સ્વરૂપ સૂચવ્યું હતું, તેનું વિસ્તારથી વિવેચન આ ગ્રંથમાં કરવામાં આવ્યું છે. દસહજારગાથા–પ્રમાણવાળા પ્રાકૃતભાષામય મહત્ત્વના આ ગ્રંથમાં ૪ મૂલ દ્વારો અને અનેક પ્રતિદ્વારો દ્વારા ભગવતી આરાધનાના વિવિધ પ્રકારોને અમૂલ્ય ઉપદેશ સાથે સમજાવ્યા છે, સાથે એ વિષયનાં બોધક દૃષ્ટાંતો પણ પ્રસંગે પ્રસંગે દર્શાવવામાં આવ્યાં છે. સંવેગ–રંગની શાલારૂપ હોવાથી અથવા સંવેગ માટે રંગશાલા (નાટ્યભૂમિ–થિયેટર) રૂપ હોવાથી આ ભગવતી આરાધનાને સંવેગરંગશાલા નામથી આચાર્યે પ્રસિદ્ધ કરી જણાય છે.

આ ઉપદેશાત્મક મહત્ત્વના ગ્રંથની રચના વિ. સં. ૧૧૨૫માં સુપ્રસિદ્ધ જિનચંદ્ર-સૂરિએ નવાંગીવૃત્તિકાર અભયદેવસૂરિની અભ્યર્થનાથી કરી હતી–એમ એ ગ્રંથના ઉલ્લેખથી જણાય છે. પ્રસ્તુત જિનચંદ્રસૂરિ, ચૈત્યવાસિ–વિજેતા સુપ્રસિદ્ધ જિનેશ્વરસૂરિ અને બુદ્ધિસાગરસૂરિના પટ્ટધર હતા, તથા નવાંગીવૃત્તિકાર અભયદેવસૂરિના વડીલ ગુરુબંધુ હતા એમ તેની અંતિમ પ્રશસ્તિ–પરિચયથી સ્પષ્ટ સમજાય છે.

આ આરાધનાશાસ્ત્રની વિ. સં. ૧૨૦૭માં વટપદ્રક (વડોદરા)માં લખેલી તાડ-પત્રીય પોથી જેસલમેર કિલ્લા (મારવાડ)ના 'બડાભંડાર' નામે ઓળખાતા જૈનગ્રંથ ભંડારમાં છે. જેસલમેર જૈનભંડાર–ગ્રંથસૂચી (ગા. ઓ. સિ. ૨૧) માં પૃ. ૨૧ માં તથા ત્યાં અપ્રસિદ્ધગ્રંથ–ગ્રંથકૃત્પરિચય [પૃ. ૩૮–૩૯] માં અમ્હે મૂળ અવતરણો સાથે આ ગ્રંથનો સંક્ષિપ્ત પરિચય સં. ૧૯૭૮માં કરાવ્યો હતો, તે સાથે તે ગ્રંથની પાછળના આચાર્યોએ કરેલી સંસ્મરણીય પ્રશંસા પણ ત્યાં ઉદ્ધૃત કરીને દર્શાવી હતી. વડોદરાના રાજકીય પ્રાચ્ય-વિદ્યામંદિરમાં આ આરાધનાશાસ્ત્રની અર્વાચીન અશુદ્ધ એક હ. લિ. પ્રતિ છે.

જિનદત્તસૂરિપ્રાચીનપુસ્તકોદ્ધારફંડ તરફથી સં. ૧૯૮૦માં આ ગ્રંથનો ૨૨૦ પત્ર જેટલો પ્રથમ ભાગ [ગ્રં ૧૩] સંસ્કૃત છાયા સાથે છપાયા પછી બાકીનો ભાગ બહાર પડ્યો હોય–તેમ જાણવામાં નથી. આવા ગ્રંથોને શુદ્ધ સ્વરૂપમાં પ્રકાશમાં લાવવાની આવશ્યકતા છે. અન્યત્ર દેવભદ્રસૂરિના સંવેગરંગમાલા આરાધનાશાસ્ત્રનો પણ ઉલ્લેખ મળે છે. તથા પાટણ અને જેસલમેરના જૈનગ્રંથભંડારોમાં જાણવામાં આવેલ આરાધના, આરાધનાષ્ટક, આરાધનાકુલક, આરાધનાપતાકા, આરાધનાપ્રકરણ અને આરાધનાસાર નામના સંક્ષિપ્ત ગ્રંથોનું પણ સૂચન અમ્હે તેની ગ્રંથસૂચીઓમાં કર્યું છે; જેમાંનાં કેટલાંક જ પ્રકાશિત થયાં જણાય છે. આરાધનાપંચક, આરાધનાસત્તરી, આરાધનાત્રિવિધિકુલક (સવૃત્તિ) વગેરે નામના ઉલ્લેખો અન્યત્ર વાંચવામાં આવે છે. આવા આરાધનાવિષયક જૈન ગ્રંથોનો પણ સંગ્રહ કરી સમુચ્ચયરૂપમાં સારી આવૃત્તિ પ્રકાશિત કરવાની જરૂર

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

છે. પ્રાચીન ગૂજરાતીમાં પણ આરાધના-સંબંધમાં કેટલુંક સાહિત્ય મળી આવે છે.

ગા. ઓ. સિ. ના પ્રાચીનગૂર્જરકાવ્યસંગ્રહમાં પૃ. ૮૬ થી ૯૨ સુધીમાં પ્રકટ થયેલ વિ. સં. ૧૩૩૦ થી ૧૩૬૯માં લખાયેલાં તાડપત્રો પરથી આપેલા પ્રાચીન ગૂજરાતી ગદ્યના નમૂનાએ જ્વે. આરાધના સાથે સંબંધ ધરાવે છે.

[૨]

દિગંબર જૈન સાહિત્યમાં પણ આરાધના-વિષયક કેટલાક ગ્રંથો જણાય છે.

ભગવતી આરાધના—શિવાર્યે શૌરસેની પ્રાકૃતભાષામાં રચેલો ૨૧૭૦ ગાથા-પ્રમાણવાળો આ ગ્રંથ સોલાપુરથી અનંતકીર્તિગ્રંથમાલા દ્વારા પ્રકાશિત થયો છે. આ ગ્રંથ પર અપરાજિતસૂરિએ વિજયોદયા ટીકા રચેલી છે, તથા બીજાઓએ પણ પંજિકા, દીપિકા વગેરે ટીકા-ટિપ્પની રચી જણાય છે. આચાર્ય અમિતગતિએ આ ગ્રંથના આશયને સંસ્કૃતમાં પદ્યાનુવાદમાં ઉતાર્યો જણાય છે. પં. આશાધરે આના આધારે આરાધના-દર્પણની રચના કરી જણાય છે.

આરાધના કથાકોશ (૩)-હરિષેણ નામના વિદ્વાને વિ. સં. ૯૮૯ માં રચેલા સાડાબાર-હજારશ્લોકપ્રમાણ પદ્ય બૃહત્કથાકોશને કેટલાકે આરાધનાકથાકોશ તરીકે ઓળખાવ્યો છે; જેના આધારે પં. પ્રભાચંદ્રે ધારામાં જયસિંહ-રાજ્યે બીજો આરાધનાકથાકોશ ગદ્યમાં રચ્યો હતો અને ત્રીજો બ્રહ્મનેમિદત્તે સં. ૧૫૮૫ લગભગમાં પદ્યમાં રચ્યો હતો.

આરાધના-સાર—૧૧૫ ગાથાવાળો આ પ્રાકૃત ગ્રંથ દેવસેનાચાર્યે રચ્યો હતો, તે પં. રત્નકીર્તિની સં. ટીકા સાથે માણિકચંદ દિ. જૈન ગ્રં. સમિતિદ્વારા પ્રકટ થયેલ છે.

આરાધના—નયનંદી નામના વિદ્વાન મુનિએ અપભ્રંશ ભાષામાં એક વિસ્તૃત ગ્રંથ રચ્યો જણાય છે, જેના ૫૬ થી ૫૮ સંધિ-પરિચ્છેદો આરાધના-સંબંધમાં છે. ૫૬મી સંધિમાં કાલ-જ્ઞાન પ્રકરણ અને ૫૭મી સંધિમાં અનુપ્રેક્ષા-ભાવના પ્રકરણ પણ એ વિષય સાથે સંબંધ ધરાવતું છે. વડોદરાના રાજકીય પ્રાચ્યવિદ્યામંદિરમાં આની નવીન અશુદ્ધ એક હ. લિ. પ્રતિ છે.

આશા છે કે-આરાધના-સંબંધમાં સંશોધન કરનાર અભ્યાસીઓને આ નિવેદન અમુક અંશે ઉપયોગી થશે.

आगामी अंक

'श्री जैन सत्य प्रकाश' नो हवे पछीनो अंक 'विक्रम-विशेषांक' तरीके प्रगट थशे. आ विशेषांक माटे लेखो मेळववामां के अंकने छपावीने तैयार करवामां धार्या करतां वधु विलंब थवानो संभव छे. अंक तैयार थये तरत ज रवाना करवामां आवशे. तेथी ते माटे पत्रो लखीने पूछपरछ करवानी जरूर नथी.

—व्यवस्थापक.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ज्योतिषकरंड का 'लग्न' और म. म. डॉ. आर. शामशास्त्री

लेखक : श्रीयुत भा. गं. कुलकर्णी, बी. ए. [राजवाडे सं. मंडल, धुलिया, खानदेश.]

'श्री जैन सत्य प्रकाश' क्रमांक ७१ में 'ऐतिहासिक दृष्टिसे प्राचीन जैन वाङ्मय का महत्त्व और उसके संशोधनकी आवश्यकता' इस शीर्षकसे मैंने एक लेख लिखकर, मैसोर-के ख्यातनाम विद्वान म० म. डॉ. शामशास्त्री साहेबने जो वेदांग ज्योतिषका जैन ज्योतिषकी सहायतासे अभूतपूर्व संशोधन किया है, उसमें 'ज्योतिषकरंड'के एक श्लोकके अर्थमें विसंगति हो गई है ऐसा दिखाकर उसपर संभवतः कोई अन्य विद्वान कुछ प्रकाश प्रदान करेंगे, ऐसी आशा प्रकट की थी। किन्तु मैंने देखा कि इस विषयकी ओर, कोई महानुभाव ध्यान देना नहीं चाहते, अतः स्वयं ही तत्संबंधी जैन ग्रंथ देखना चाहा। और सद्भाग्यसे उन दिनोंमें पू. आचार्य विजयअमृतसूरि तथा पू. मु. धुरंधरविजयजीका कुछ सहवास मुझे प्राप्त हुआ, जिनके प्रोत्साहन और सहायतासे वह समस्या हल हुई इतना ही नहीं, किन्तु और ऐतिहासिक दृष्टिसे जैन ज्योतिषके वैशिष्टयका अभ्यास करनेकी सुलभता प्रतीत हुई। उसके फलस्वरूप 'जैन ज्योतिषका ऐतिहासिक महत्त्व' शीर्षक लेख यथावकाश विद्वानोंके पर्यालोचनके लिये 'श्री जैन सत्य प्रकाश'में प्रकट करनेकी उम्मीद है। यहां तो सिर्फ डॉ. शामशास्त्रीजीने ज्योतिषकरंडके श्लोक २८८ का अर्थ लगानेमें जो विसंगति की है वह स्पष्ट करता हूं।

लग्गं च दक्खिणायण विसुवेसु वि अस्स उत्तरं अयणे।
लग्गं साई विसुवेसु पंचसु वि दक्खिणं अयणे ॥२८८॥

इसमें दक्षिणायन विषुव याने शरदसंपात और उत्तरायण विषुव याने वसंतसंपात दिनके लग्न बताये गये हैं। आचार्य मलयगिरिजीने अश्विनी और स्वाति इन दो उपर्युक्त लग्नोंसे क्रमशः शरद और वसंतका संबंध बताया है। किन्तु डॉ. शामशास्त्रीजीने मलयगिरिजीकी इस टीकासे बिलकुल विरुद्ध अश्विनी और स्वातिका संबंध वसंत और शरद संपातसे ध्वनित किया है (वेदांग ज्योतिष पृ. ३० अंग्रेजी विभाग)। प्रत्यक्ष ज्योतिषकरंड देखने पर यह संबंध यथार्थ नहीं है, ऐसा स्पष्ट होता है। शामशास्त्रीजीने लग्नसे उस दिनका पहला नक्षत्र, जो कि पूर्व क्षितिज पर उदित होता है वह याने सूर्यनक्षत्र समझ लिया है। लेकिन इस पद्यके पूर्वका पद्य स्पष्टतया संपातदिनोंके सूर्यनक्षत्र इस प्रकार बताता है—

दक्खिण अयणे सूरो पंचविसुवाणि वासुदेवेण।
जोएइ उत्तरेणवि आइच्चो आस देवेण ॥ २८७ ॥

इसमें शरदसंपातका सूर्यनक्षत्र वायुदेवतात्मक याने स्वाति, और वसंतसंपातका

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

सूर्यनक्षत्र अश्विदेवतात्मक याने आश्विनी दिया है। और एक अत्यंत महत्त्वका वैशिष्ट्य जो डॉ. शामशास्त्रीजीके ख्यालमें नहीं आया है वह है विषुवकाल विषयक। ज्योतिषकरंडमें दो जगह इसका निर्देश है।

> पन्नरस मुहुत्तरिणो दिवसेण समा यजा हवइ राई।
> सो होइ विसुहकालो दिणराइणं तु संधिम्मि ॥ २८० ॥

अर्थात्–पंदरह मुहूर्तके दिन और रात होते हैं वह विषुव काल दिन और रात्रीके संधीमें होता है।

और देखिये—

> मंडलमज्झत्थंमि अचक्खुविसयं गयंमि सूरंमि।
> जो खलु मत्ताकालो सो कालो होइ विसुवस्स ॥ २९० ॥

अर्थात्–सूर्य दृष्टिसे पर और मंडलके मध्यमें जाने पर जो मात्रा याने गिनती या गणनाका अथवा कालके परिमाण स्वरूप काल है वह काल विषुवका होता है।

'काललोकप्रकाश'में भी इस विषयपर यही विचार प्रकट किये हैं।

> तच्च शामादिवसयोः पञ्चदशमुहूर्तयोः।
> प्रदोषकाले विज्ञेयं निश्चयापेक्षया बुधैः ॥ ७५ ॥

विषुलकालकी गणना और उसका नक्षत्र देखनेकी प्रदोषकालकी यह प्राचीन प्रणाली उपर्युक्त लग्न विषयक पद्यमें आई है। और जिस समय वसंतसंपातका सूर्य अश्विनीमें था उस समय उस दिनके प्रदोषकालमें स्वाति नक्षत्रका पूर्वक्षितिज पर उदय तथा शरदसंपात के दिन अश्विनीका उदय ही 'चक्षुर्वै सत्यं' प्रतीत हो सकता है। ज्योतिषकरंड पद्य २८९ से इस और यह चक्षुर्वै सत्यंका प्रमाण मिल जाता है।

> दक्खिणमयणे विसुवेसु नहयलेऽभिजी रसामले पुस्से।
> उत्तरअयणे अभिई रसायले नहयले पुस्से ॥ २८९ ॥

इसमें विषुलकालमें नभस्तल और रसातलके नक्षत्र दिये हैं। दक्षिण विषुव अर्थात् शरदसंपातके समय नभस्तल पर अभिजित रहता है उससे आठवां नक्षत्र ही तब पूर्व क्षितिज पर उदित रहेगा, वह ठीक आश्विनी है। उत्तरायण विषुवं यानें वसंतसंपातके समय पुष्य नभस्तल पर रहेगा उससे ठीक आठवां नक्षत्र स्वाती है और वह बराबर पूर्व क्षितिज पर रहेगा। अतएव, उपर्युक्त लग्न विषयक पद्यका डॉ. शामशास्त्रीजीका अनुवाद यथार्थ नहीं है यह स्पष्ट है।

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

કવિ શ્રી લાવણ્યસમયજીવિરચિત

શ્રી અંતરીક્ષપાર્શ્વનાથનો છંદ

સંગ્રાહક:—શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ, અમદાવાદ.

સરસ વચન દિયો સરસતી માય, બોલિસું આદિ જસ વિખ્યાત;
અંતરિક્ષ ત્રિભુવનનો ધણી, પ્રગટિ પાસ જિણેશર ભણી. ૧
લંકધણી જે રાવણરાય, ભગનિપતિ તેહનો કહેવાય;
ખરદૂષણ નામે ભૂપાલ, અહર્નિશ ધર્મતણો પ્રતિપાલ. ૨
સુગુરુ વચન સદા મન ધરે, ત્રણ કાલ દેવપૂજા કરે;
મન આખડિ ધરિ છે નેમ, જિન પૂજા વિણ જમવા નેમ. ૩
ઇકવાર મન ઉલટ ધરી, ગજરથ પાયક તાજા તુરી;
ચઢયો રયવાડી સહૂ સંચરે, સાથે દેરાસર વિસરે. ૪
દેરાસર વિણ ચિંતે ઇસ્યું, વિણ દેરાસર કરવું કિસ્યું;
રાય તણિ મન એ આખડિ, જિન પૂજ્યા વિણ નહિ લે સુખડી. ૫
ચઢયો દિવસ દશ બારે ઘડિ, પ્રતિમા વિણ લાગિ ચડવડિ;
કર્યાં એકઠાં વેલું ને છાણ, પ્રતિમાનાં આકાર પ્રમાણ. ૬
નહિ એકે બીજી આસની, પ્રતિમા નિપાઇ પાસની;
તે કરતાં નવિ લાગિ વાર, થાપી મહામંત્ર નવકાર. ૭
પંચ પરમેષ્ઠિનું લહી ધ્યાંન, કરિ પ્રતિષ્ઠા કરિ પ્રધાન;
આવ્યો રાજા કરી અંઘોલ, કેસર ચંદન સુકડ ઘોલ. ૮
પ્રતિમા પૂજિ લાગ્યો પાય, મન હરખ્યો ખરદૂષણ રાય;
પ્રતિમા દેખી હીયડું ઠરે, સાક સહિત ભલાં ભોજન કરે. ૯
દેરાસર જોઇ મનમાં હસે, પ્રતિમા દેખી મન ઉલ્લસે;
તેહ જ વેલા તેહ જ ઘડી, પ્રતિમા વજ્ર તણી પરે જડી. ૧૦
બંધ કરી ખરદૂષણ ભૂપ, પ્રતિમા મેહેલી તવ જલ કૂપ;
ગયો કાલ જલમાંહે ઘણો, પ્રતિમા પ્રગટે તે પદ સુણો. ૧૧
એલગપુર એલગદે રાય, કુષ્ટિ છે ભૂપતિની કાય;
ન્યાયવંત નવિ દંડે લોક, પરથવી વરતે પૂન્ય સંયોગ. ૧૨
રાય તણે અંગે મોટો રોગ, રયણિ ભર નિદ્રાનો નવિજોગ;
રોમ રોમ કીડા સંચરે, રાણી સરવે નિદ્રા પરિહરે. ૧૩
તે કીડાના ઠાંમ જ જેહ, તે વલી પાછા ઘાલે તેહ;
જો નવિ જાવે તેહનો ઠાય, તતખીણ રાય અચેતન થાય. ૧૪

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

રાય રાંણિ સંકટ ભોગવે, કરમે દિન દોહલા જોગવે;
એક વાર હય ગય પરવર્યો, રાય રેવાડિયેં સંચર્યો. ૧૫
સાથે સમરથ સહુ પરિવાર, પાલા પાયકનો નહિ પાર;
જાતાં ભાણુ મથાલે થયો, મોટી અટવી માહેં ગયો. ૧૬
તૃષા લાગી નીર જ મન ધર્યું, દીઠું પાંણી ઝાબલ ભર્યું;
પાણી પીધૂં ગલણે ગલી, હાથ પાય મુખ ધોયા વળી. ૧૭
ફરીઅ રેવાડી પાછો વર્યો, પહિલો જઇ પટરાણી મલ્યો;
પટરાણી રલીયાત થઇ, થાકયો પોઢયો સેજે જઇ. ૧૮
આવી નિદ્રા રયણી પડી, પાખલ રહિ પટરાણી વડી;
હાથ પાય મુખ નિરખે જાંમ, તિહાં નવિ દીસે કીડાનું ઠામ. ૧૯
રાણીનેં મન કોતુક વસ્યું, હરખી રાંણી કારણુ કીસ્યું;
રાજા ઉઠયો આલસ મોડ, રાંણી પૂછે છે બે કર જોડ. ૨૦
સ્વામી કાલ રયવાડી જીહાં, હાથ પાય મુખ ધોયા તિહાં;
તે જલનું કારણુ છે ઘણું, કારજ સરસે આપણું. ૨૧
રાજા જંપે રાંણી સુણો, અટવી પંથ છે અતિ ઘણો;
મોહોટો છે પ્રભુ તેહનો ભેદ, આપણુ જાસ્યું વડ વિશેષ. ૨૨
રથ જોતરીયા તુરંગમ વલી, રાય રાણી ચાલ્યાં બે મલી;
વડ હેઠલેં ઝાબલનેં તીર, જાંણે ભરીઉં ગંગાનીર. ૨૩
હરખી રાંણી હીયડે અંગ, રાજા અંગ પખાલે ચંગ;
ગયો કુષ્ટ નેં વાધ્યો વાંન, દેહ થઇ સોવન સમાંન. ૨૪
આવ્યો રાજા એલગપુરે, મોટા મોહોચ્છવ મહિમા કરે;
ઘર ઘર તરીયા તોરણુ ત્રાટ, આવે વધાવા માંણીક માટ. ૨૫
આવે ઘણાં ભારે ભેટણાં, દાંન અમૂલક દે અતિ ઘણાં;
પડીઆ અમર તણા નિરઘોષ, રાય રાણી મન થયો સંતોષ. ૨૬
સમભૂમિ ઢાલ્યો પલંગ, તિહાં રાજા પોઢયો નિસંક;
ચંપક ચંદન ચૂઆ કપૂર, મહકે અગર તગર ભરપૂર. ૨૭
નિદ્રા ભર તે સુપન લહે, જાંણે નર કોઇ આવિ કહે;
અતિ ઉંચો કરી અંબ પ્રમાંણુ, નીલો ઘોડો નીલ પલાંણુ. ૨૮
નીલ ટોપ નીલા હથિયાર, નીલવરણુ આવ્યો અસવાર;
સાંભલ એલગપુરના ભૂપ, જિહાં જલ પીધું તિહાં છે કૂપ. ૨૯
પ્રગટ કરાવ વેગો થઇ, તિહાં પ્રતિમા માહરી છે સહી;
કરી મલૂખાંની પાલખી, માંણિક મોતીયેં કરી નવલખી. ૩૦

For Private And Personal Use Only

કાચે તાંતણે વિંટી તામ, કોઈને ન કહીશ માહરું નામ;
ત્રણ દહાડાના જાયા જેહ, વડ વાછરડા જોતરજે તેહ. ૩૧

હું સીખામણ દઉં છું ઘણી, પાછું મ જોજે તું મુજ ભણી;
ઇસ્યો સુપન લહી જાગ્યો રાય, પ્રહ ઊઠી હરખ્યો મન માંય. ૩૨

કરી સજાઈ જે જીમ કહી, આવ્યા તે જલ પાસેં વહી;
તવ જલ મધ્ય ખણાવે જાંમ, પ્રગટયા પાસ અચલ અભિરાંમ. ૩૩

કાચે તાંતણે વીંટી તાંમ, આવી બેઠા ત્રિભુવન સ્વાંમ;
પાસ પધાર્યા કંઠે કૂઆ, ઓચ્છવ મેરુ સમાંન જ હૂઆ. ૩૪

જોતરીયા જોડી વાછડા, બેડા વિણુ તે ચાલે છડા;
ગાય કામનિ પહેરી પટકુલ, વાજે ભૂંગલ ભેરી ઢોલ. ૩૫

પ્રૌઢિ પ્રતિમા ભારે ઘણી, પાલખી છે મલોખાં તણી;
રાજા મન આવ્યો સંદેહ, કિમ પ્રતિમા આવે છે એહ. ૩૬

વાંકી દ્રષ્ટિ કરી આરંભ, રહી પ્રતિમા થિર થાંનિક થંભ;
રાજા લોક ચિંતાતુર થયા, એ પ્રતિમા થિર થાંનક રહ્યા. ૩૭

સૂત્રધાર સલાવટ સાર, તેડિ આપ્યો અરથ ભંડાર;
આલસ અંગ તણું પરિહરો, વેગિ કરી જિનમંદિર કરો. ૩૮

સૂત્રાવટ જે રંગરસાલ, કીધો જિનપ્રાસાદ વિસાલ;
ધજા દંડ તોરણ થિર થંભ, મંડપ માંડયા નાટારંભ. ૩૯

પબાસણ કીધું છે જિહાં, એ પ્રતિમા નવિ બેસે તિહાં;
અંતરિક ઉંચો એટલે, તલે અસવાર જાય તેટલે. ૪૦

સપ્તફણિ મણિ બેઠા પાસ, એલગરાય મન પુગી આસ;
પૂજે પ્રભુને ઉખેવે અગર, શ્રીપુર નાંમે વાસ્યુ નગર. ૪૧

રાજા રાજલોક કાંમિની, ઓલગ કરે સદા સ્વામિની;
સેવા કરે સદા ધરણેંદ્ર, (વળી) પદ્માવતી મન આણંદ. ૪૨

આવે સંઘ તે ચિહું દિસિતણા, મંડપ ઓચ્છવ માંડે ઘણા;
લાખેણી પ્રભુ પૂજા કરે, મોટા મુગટ મનોહર ભરે. ૪૩

આરતિસર (?) મંગલમાલ, ભૂંગલ ઝલ્લર ઝાકઝમાલ;
આજ લગેં સહુકો ઈમ કહે, ઇક દોરો ઊંચિ તે રહે. ૪૪

આગેં તો જાતો અસવાર, જ્યારે એલગરાય અવતાર;
જીણેં જિમ જાણ્યું તિમ તે સહી, વાત પરસ્પર સદ્ગુરુએ કહી. ૪૫

નિસુંણી આજિ ઓલ્યા મનરુલિ, સુધુ તો જાંણે કેવલિ;
અશ્વસેન રાય કુલ અવતંસ, વાંમારાંણિ ઉયરે હંસ. ૪૬

વણારસિ નયરી અવતાર, કરજ્યો સ્વામી સેવકની સાર;
પ્રહ ઉઠી પ્રભુ કેરી યાદ, ભણે ગુણે જે સરલે સાદ. ૪૭

ધરમી નર જે ધ્યાને રહે, એઠાં જાત્રા તણું ફલ લહે;
સંવત **પંનર પંચાસિયા** વખાણુ, શુદિ **વૈશાખ** તણો દિન જાણ. ૪૮

ઉલ્લટ ધરી **અખાત્રિજે** થયો, ગાયો પાસ જિનેશ્વર જયો;
હું સેવક છૂં તાહરો સ્વામિ, હું લિનો છું તાહરું નામ;
મુનિ **લાવણ્યસમે** કહે મુદા, તુમ દરસન હું વંછું સદા. ૪૯

ઇતિ શ્રી અંતરિક પાર્શ્વનાથનો છંદ સંપૂર્ણ.

लेखो माटे आमंत्रण

'विक्रम–विशेषांक' माटे नीचेना विषयोना लेखो ता. १५–१–४४ सुधीमां मोकलवानी सर्व पूज्य मुनिवरो तथा विद्वानोने अमारी विनंती छे.

विक्रमनो समय	**विक्रमना समयनी मुख्य जैन घटनाओ**
विक्रमनुं अस्तित्व	**विक्रमना गुरु**
विक्रमनुं मूळ नाम	**विक्रमनां धर्मकार्यो**
विक्रम संवत्	**विक्रमनी राजसभाना पंडितो**
विक्रमनो वंश	**विक्रमना समकालीन महापुरुषो**
विक्रमनो राज्यविस्तार	**श्रीकालकाचार्य अने विक्रम**
विक्रम पहेलांना उज्जयिनीना शासको अने राजवंश	**विक्रम संबंधी दंतकथाओ अने तेनुं रहस्य**
विक्रम अने जैनो	**विक्रमना समयमां रचायेल जैनसाहित्य**
उज्जयिनी साथेनो जैनोनो संबंध	**विक्रम–चरित्रनां उपलब्ध साधनो**

व्यवस्थापक

श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समिति, जेशिंगभाईनी वाडी, घीकांटा, अमदावाद.

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

નવી મદદ

પરમ પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયલાવણ્યસૂરિજી મહારાજ તથા પરમ પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી જ્ઞાનવિજયજી તથા ન્યાયવિજયજી મહારાજના સદુપદેશથી અમદાવાદમાંથી નીચે મુજબ મદદ નોંધાઈ છે.

૫૧) ની મદદ આપનારાનાં નામો

શેઠ સાંકળચંદ જીવણલાલ
શેઠ ગિરધરલાલ કાળીદાસ
શેઠ ડાહ્યાભાઇ તારાચંદ
શેઠ વાડીલાલ ડાહ્યાભાઇ
શેઠ કચરાભાઈ ચુનીલાલ
શેઠ નાથાલાલ ગુલાબચંદ
શેઠ સોમચંદ જયંતીલાલ
શેઠ વાડીલાલ છગનલાલ
શેઠ મલીચંદ ગિરધરલાલ
શેઠ ફુલચંદ ભાયચંદ
શેઠ ચીમનલાલ હીરાલાલ
શેઠ ડાહ્યાભાઇ સાંકળચંદ
શેઠ રતનચંદ કરમચંદ
શેઠ ચુનીલાલ ત્રિકમલાલ
શેઠ ચુનીલાલ કેશવલાલ
શેઠ જીવણલાલ રણછોડદાસ
શેઠ ખોડીદાસ કેવળદાસ
શેઠ જોઇતારામ ઉમેદરામ
શેઠ ઇશ્વરલાલ શિવલાલ
શેઠ છગનલાલ લક્ષ્મીચંદ
શેઠ પોપટલાલ ચુનીલાલ

પાંચ વર્ષ માટે વાર્ષિક ૧૧) ની મદદ આપનારાનાં નામો

શેઠ વાડીલાલ હરચંદ
શેઠ કેશવલાલ ચતુરદાસ
શેઠ જયન્તીલાલ મોહનલાલ
શેઠ દોલતરાય ફુલચંદ
શેઠ પુંજાલાલ ચુનીલાલ
શેઠ અંબાલાલ વાડીલાલ
શેઠ કાંતિલાલ મહાસુખરામ
શેઠ કસ્તુરભાઇ રમણલાલ
શેઠ વાડીલાલ મયાચંદ
શેઠ ડાહ્યાભાઇ માણેકલાલ
શેઠ અંબાલાલ વરજીવનદાસ

૧૦૦) શેઠશ્રી ચીમનલાલ લાલભાઈ, અમદાવાદ.

પાા પરમપૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ગૌતમસાગરજી મહારાજના સદુપદેશથી.

આ માટે અમે પૂજ્ય મહારાજશ્રીનો તથા તે તે સદ્‌ગૃહસ્થોનો આભાર માનીએ છીએ. વ્ય.

સમાચાર

દીક્ષા–[૧] અમદાવાદમાં કાર્તિક વદ ૬ ના દિવસે પ. પૂ. આ. મ. શ્રી વિજયલાવણ્યસૂરિજી મહારાજે એક ભાઇને દીક્ષા આપી. તેમનું નામ મુ. શ્રી. વિવેકવિજયજી રાખીને તેમને પૂ. મુ. મ. શ્રી. મહિમાપ્રભવિયજી મ. ના શિષ્ય બનાવ્યા. [૨] ખંભાતમાં માગશર સુદી ૧૦ ના દિવસે પ. પૂ. પં. મ. શ્રી. ચંદ્રસાગરજી મહારાજે કામરોળના વતની શ્રી. વીરચંદભાઈ કરસનદાસને દીક્ષા આપી. તેમનું નામ મુ. શ્રી. વિવેકસાગરજી રાખીને તેમને પૂ. મુ. મ. શ્રી. હંસસાગરજી મહારાજના શિષ્ય બનાવ્યા.

કાળધર્મ–[૧] રતલામમાં માગશર શુદિ ૪ ના દિવસે પ. પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયગંભીરસૂરિજી મહારાજ કાળધર્મ પામ્યા. [૨] કુરાલ ગામમાં માગશર શુદિ ૭ ના દિવસે પ. પૂ. આ મ. શ્રી. જયસિંહસૂરિજી મહારાજ કાળધર્મ પામ્યા. [૩] ફણુસાગામમાં કાર્તિક શુદી ૫ ના દિવસે પ. પૂ. મુ. મ. શ્રી ધરણેન્દ્રમુનિજી મહારાજ કાળધર્મ પામ્યા. [૪] મહુવામાં માગશર શુદિ ૮ ના દિવસે પ. પૂ. પં. મ. શ્રી. દુર્લભવિજયજી ગણિ કાળધર્મ પામ્યા. [૫] ફલોધિમાં પ. પૂ. મુ. મ. શ્રી. નવનિધિસાગરજી મહારાજ કાળધર્મ પામ્યા.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

દરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય છ **આના** (ટપાલખર્ચનો એક આનો વધુ).

(૨) શ્રી પર્યુષણ પર્વ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય **એક રૂપિયો.**

(૩) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષ પછીનાં સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય **સવા રૂપિયો.**

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩–જૈનદર્શનમાં માંસાહાર હોવાના આક્ષેપોના જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય **ચાર આના.**

[૨] ક્રમાંક ૪૫–ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય **ત્રણ આના.**

કાચી તથા પાકી ફાઇલો

'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ'ની ત્રીજા, ચોથા, પાંચમા, સાતમા, આઠમા વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઇલો તૈયાર છે. મૂલ્ય દરેકનું કાચીના **બે રૂપિયા,** પાકીના **અઢી રૂપિયા.**

[પહેલા, બીજા અને છઠ્ઠા વર્ષની ફાઇલો નથી]

—લખો—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

For Private And Personal Use Only